Östra Sallerups prästgårdspark

- ett trädgårdsarkeologiskt studieobjekt

av

Katarina Frost

C-uppsats i medeltidsarkeologi
Arkeologiska Institutionen
Lunds Universitet
VT 1996
Handledare Jes Wienberg

Innehållsförteckning

Förord ... 2

Inledning ... 4

Änghage eller park? ... 6
- Äldre beskrivningar ... 7
- Samtida trädgårdar ... 8

Källmaterialet ... 11
- Parken ... 11
- Upphovsmannen ... 11
- Arkivmaterial ... 12
- Äldsta kartan ... 12
- Legender ... 14
- Samtida litteratur ... 14

Uppmätning av parken ... 16
- Perspektiv mot kyrkan ... 16
- Muren mot norr ... 17
- Fiskdammar ... 18
- Utsikt över parken ... 21
- Högarna i det sydvästra kvarteret ... 21

Arkeologiska undersökningar ... 23
- Fyra provschakt i prästgårdsparken ... 24
- Schakt 1 ... 25
- Schakt 2 ... 26
- Schakt 3 ... 28
- Schakt 4 ... 29
- Utvärdering av resultaten från provschakten ... 31

Undersökning av växtmaterialet ... 32
- Arkivmaterial ... 32
- Inventering ... 32
- Makrofossilanalys ... 35

Vård och restaurering ... 37
- Kulturminneslagen ... 37
- Florensdokumentet ... 38
- Vård av parken ... 39
- Restaurering av parken ... 41

Sammanfattning ... 44

Referenser ... 46
- Arkiv ... 46
- Muntliga uppgifter ... 46
- Otryckta källor ... 46
- Litteratur ... 46

Förord

Första gången jag besökte Östra Sallerups prästgårdspark var en sommardag 1988. Jag var på jakt efter kulturturistiska utflyktsmål och hade hört talas om ett monument som kallades Karl den XI: stenar. Monumentet fanns i "Prästaparken" i byn Östra Sallerup, sydost om Hörby i Skåne. Jag hade kanske väntat mig en kul sevärdhet, men var inte alls beredd på den upplevelse som den här platsen bjöd på. Om jag någon gång har känt "historiens vingslag" så var det då. Jag gick omkring i timmar och försökte tolka spåren, gångvägar, kanaler, dammar, gigantiska bokstäver utlagda på marken...

Jag sökte efter information om parken, men det visade sig att det endast fanns en kort artikel skriven om den. Byborna i Östra Sallerup kunde däremot berätta fantastiska skrönor och legender om parken och om mannen som anlade den. För att samla den information som fanns och för att få fram ny kunskap, tog jag initiativ till en studiecirkel. Studieförbundet Vuxenskolan i Hörby tog idén till sig och 1990 kom den första cirkeln igång med ett tiotal entusiastiska och kunniga släkt- och hembygdforskare som deltagare. Tillsammans letade vi oss igenom litteratur och arkivhandlingar på Landsarkivet i Lund.

I november 1991 bildade jag tillsammans med deltagarna i studiecirkeln en förening som har till uppgift att värna om parken och att sprida kunskap om anläggningen och dess upphovsman. Föreningen fick namnet Jöns Hendrikssons Minne efter mannen som anlade parken. Efter två års arbete i studiecirkeln hade vi fått fram många nya och intressanta uppgifter om parken och byns historia. Vi var övertygade om att parken skulle kunna intressera många fler och tanken på att ställa parken i ordning för besökare väcktes. Trots årlig röjning, var parken ordentligt förfallen och på sina ställen helt igenvuxen. Föreningen tog kontakt med länsantikvarien i Malmöhus län för att diskutera möjligheterna till ett iordningställande av parken. Vi tog även kontakt med den trädgårdshistoriska forskargruppen vid institutionen för landskapsplanering vid SLU på Alnarp. Föreningen erbjöd sig att arrangera årligen återkommande volontärläger då kulturhistoriskt intresserade ställer upp frivilligt och arbetar i parken. Detta enligt en modell som med stor framgång tillämpas inom kulturmiljövården i Frankrike och England sedan många år tillbaka. Länsantikvarien var positiv och så småning om började planer på ett långsiktigt vårdarbete ta form. En vårdplan upprättades av länsstyrelsen i samråd med forskargruppen på Alnarp och 1992 kom det första volontärlägret igång. Föreningens medlemmar och människorna i bygden kring parken har ställt upp med redskap och frivilligt arbete. Tack vare dem och professionell hjälp från Lantmäteriet i Eslöv, lån av grävutrustning från Historiska museet i Lund och ekonomiskt bidrag från Hörby kommun och Östra Sallerups kyrkoråd har nu fyra volontärläger kunnat genomföras. Betydelsen av det arbete som hittills utförts tror jag framgår av den här uppsatsen.

Jag vill rikta ett stort tack till alla medlemmar i föreningen Jöns Hendrikssons Minne som har arbetat med parken under min tid som ordförande i föreningen och ledare för volontärlägren, och ett särskilt tack till Gustaf Thörnqvist som nu har fått överta ansvaret för föreningens arbete, lycka till framöver. Tack också till Lena Landgren och tack till forskargruppen Åsa Ahrland, Åsa Klintborg-Ahlklo, Kjell Lundqvist och Gunnar Sorte, vid inst. för landskapsplanering, SLU på Alnarp, för allt stöd och all uppmuntran på vägen. Tack Carin Bunte för förtroendet och det fina samarbetet. Tack till Hörby Naturvårdsförbund som har inventerat parken. Tack till alla volontärer som har snickrat, grävt och mätt, släpat sly och kämpat med stenarna i muren. Bland dem vill jag särskilt nämna Pia Sander som generöst har delat med sig av tips på litteratur och källor, Inger Ernstsson som jag alltid kan diskutera trädgårdsarkeologi med och Torsten Håkansson som hjälpte mig ta prov för makrofossilanalys. Tack också till Peter Murphy vid Centre of East Anglian Studies för bedömningen av makrofossilprovet. Sist men inte minst vill jag tacka Christopher Currie och Brian Dix för intressanta diskussioner om trädgårdarkeologi och så min handledare Jes Wienberg förstås...

Katarina Frost

Inledning

I den skånska byn Östra Sallerup finns ett kulturminne som är något utöver det vanliga. Det rör sig om en 5 ha stor park från senare hälften av 1600-talet. Parken anlades av byns dåvarande präst Jöns Hendriksson strax söder om prästgården i byn.[1] Genom muntlig tradition har legender om parken och dess upphovsman levt kvar till vår tid. Det är fantastiska skrönor från tiden då Skåne kom att bli en del av Sverige. Prästaparken som anläggningen kallas i folkmun, ser inte mycket ut för världen idag, men på 1600-talet var det en fantastisk anläggning! Så fantastisk att man pratar om den än idag i socknen.

En del arkivmaterial har också bevarats till vår tid. Tyvärr rör det sig inte om några planer eller uppmätningar av parken. Istället är det intressanta och målande beskrivningar från 1700- och 1800-talen, då ett par av Jöns Hendrikssons efterträdare har beskrivit parken i så kallade sockenrelationer. Från Östra Sallerups socken finns sådana relationer bevarade från åren 1729, 1747 och 1830.[2]

I den sista relationen från 1830, beskrivs parken som helt igenvuxen. Så lär den ha förblivit fram till mitten av 1920-talet då folkskolläraren i byn tillsammans med prästen och ett antal skolbarn, tog sig an det sydvästra av parkens fyra kvarter. I detta kvarter finns en enorm hyllning till Karl XI och det var det monumentet som man ville rensa fram. Monumentet kallas Karl den XI:s stenar och består av 8-9 meter stora bokstäver som bildar orden CAROLVS XI MONARCHA SVECIÆ. Det var bokstaven C i CAROLVS som rensades fram. 1930 fortsatte man att rensa fram både CAROLVS och MONARCHA, men SVECIÆ fick man lämna eftersom marken kring den delen av texten var mycket vattensjuk.

Sedan hände inte mycket mer. Merparten av parken var fortfarande helt igenvuxen och otillgänglig och med åren började även kungahyllningen växa igen. Mot slutet av 1950-talet vidtogs nya vårdåtgärder under ledning av dåvarande landsantikvarien Harald Olsson. Man fortsatte att slyröja hyllningen till Karl XI och hägnade in monumentet så att det röjda området kunde hållas öppet genom betande får. En grind sattes upp vid den sydvästra entrén till parken och en skylt med upplysning om monumentet kom också på plats. Dessutom gjordes en uppmätning av kungahyllningen. Landsantikvarien och Riksantikvarieämbetet ville även låta fälla de träd som växte i monumenten, men Stiftsjägmästaren i Lunds stift motsatte sig detta. Under Evald Gustafssons tid som landsantikvarie fälldes dock en del av träden kring monumentet.[3]

I början av 1970-talet fick man genom medel från AMS möjlighet att förbättra

---

[1] Gustafsson 1975 s. 77-83.

[2] Landsarkivet i Lund, Domkapitlets arkiv: Sockenrelationer av J.W,Corvin 1747 och J. Bergman 1830. Kungliga bibliotekets handskriftsavdelning: Sockenrelation av M. Sundius 1729.

[3] Skånes hembygdsförbunds arkiv: Handlingar ur akten om Östra Sallerup.

tillgängligheten i parken genom att snickra ett antal broar och spänger.[4] Parken innehåller flera dammar och kanaler, vilket medför att det under höst, vinter och vår kan vara mycket blött och svårframkomligt i parken. Man inhägnade också tre kvarter med fårstängsel för att kunna fortsätta att vårda marken med hjälp av hembygdsföreningens får. Tyvärr fick detta inte enbart positiva effekter. Den del av parken som låg utanför inhägnaden uppfattades inte alltid som park, vilket har medfört ett några av dammarna har fyllts igen. Dessutom har en elledning dragits tvärs över parkens norra del.

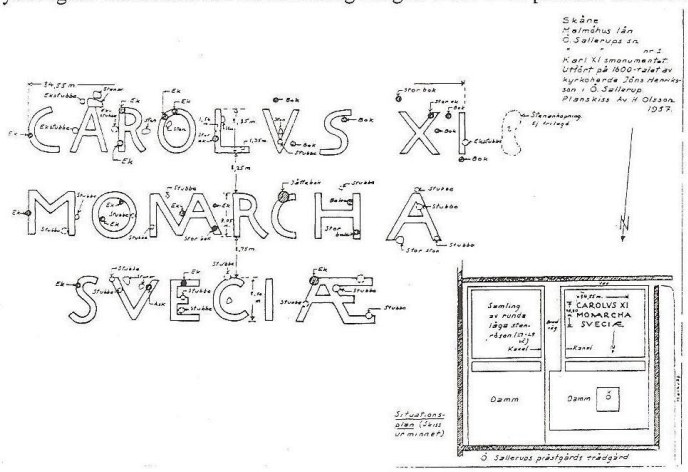

Fig. 1. Detalj av uppmätning av kungahyllningen i parken sydvästra kvarter, uppmätt och ritat av landsantikvarie Harald Olsson 1957. Ur Skånes Hembygdförbunds arkiv.

Landsantikvarie Evald Gustafsson publicerade i Sydsvenska Dagbladets årsbok år 1975 en artikel om parken och prästen Jöns Hendriksson -*En kungahyllning i prästgårdshagen.* Gustafsson betraktar inte anläggningen som en park, utan refererar till den som "Präst-gårdshagen". Den artikeln var tidigare det enda som fanns att läsa om anläggningen. Vår bild av kulturminnet i Östra Sallerup kunde ha stannat vid "ett monument i en hage", men så blev det inte...

År 1992 inleddes ett långsiktigt projekt som ett samarbete mellan föreningen Jöns Hendrikssons Minne och länsantikvarien i Malmöhus län. Genom projektet undersöks, dokumenteras och vårdas prästgårdsparken. Som grundare av föreningen och ledare för projektet känner jag också ett ansvar för att redovisa resultatet av detta arbete.

Avsikten med den här uppsatsen är att redovisa det arbete som hittills utförts i parken tillsammans med uppgifter ur arkiv och litteratur, samt att tolka resultatet av undersökningarna. Jag hoppas därmed kunna sätta in parken i sitt historiska sammanhang och ge en tydligare bild av anläggningen än vad som hittills varit känt. Jag kommer också att presentera synpunkter på framtida vård av parken.

[4] Gustafsson 1975 s. 83.

Änghage eller park?

I sin artikel *En kungahyllning i prästgårdshagen* presenterar Evald Gustafsson ett förslag till hur anläggningen kan ha sett ut.[5] Rekonstruktionen grundar sig på äldre beskrivningar av anläggningen, författade av präster i församlingen år 1747 och 1830, samt på en uppmätning av kungahyllningen vilken utfördes av landsantikvarien Harald Olsson år 1957. Gustafssons teckning visar en märklig anläggning med dammar, kanaler, gångvägar, ett lusthus, en kvarn, ett kvarter med vimpelprydda högar och ett annat kvarter med texten CAROLVS XI MONARCHA SVECIÆ. Var det så här den såg ut, "Prästaparken", som anläggningen kallas i folkmun på orten?

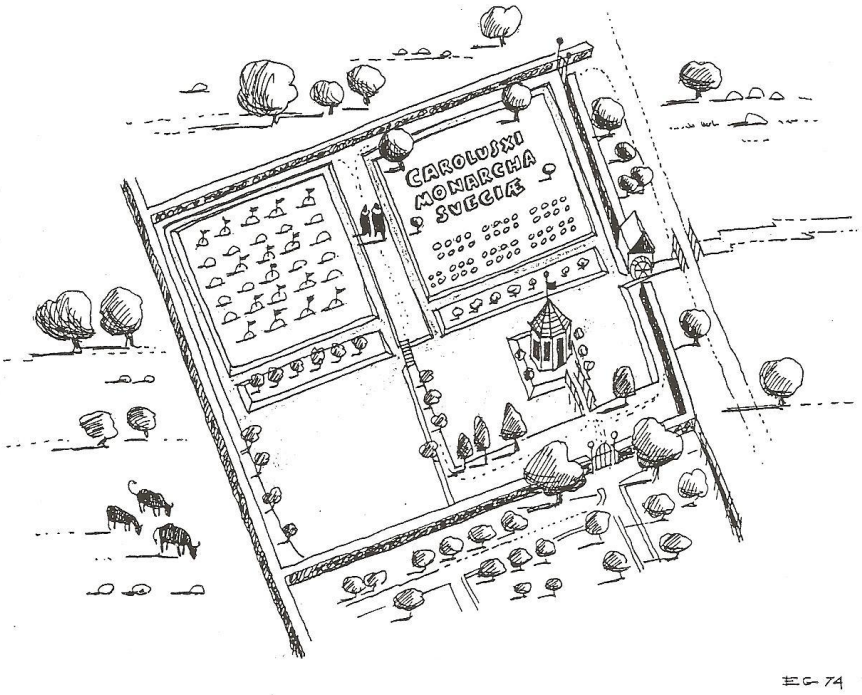

Fig. 2. Förslag till rekonstruktion av prästgårdsparken i Östra Sallerup. Efter original av Evald Gustafsson 1974.

När man idag betraktar anläggningen i Östra Sallerup på lite avstånd, så ser den ut som en liten lövskog, omgiven av en gammal stenmur. Eftersom både lövskogar och stenmurar är vanliga i den trakten är det inte lätt för den oinvigde att upptäcka parken. Är det då verkligen en park? Ger Gustafssons teckning en bild av anläggningen som

[5] Gustafsson 1975 s. 77-83.

den såg ut? Vad står det i de äldre beskrivningarna från 1747 och 1830 som gav Gustafsson underlag till rekonstruktionen?

Äldre beskrivningar

Texterna är så kallade *Sockenrelationer* i vilka församlingsprästerna ålades att så detaljerat som möjligt beskriva sin socken, med särskild vikt lagd vid antikviteter, fornlämningar och andra märkvärdigheter. Relationen från år 1747 författades av dåvarande församlingsprästen i Östra Sallerup, J.W. Corvin. Han skrev följande om anläggningen:

Vid Prästegården är en äng hage, af Salig H:r Jöns Hendrikson intept med steen gärd, ungefär af 10 lass äng, fördelt i 4 qvarter med gropar; uti det sydvästra qvarteret, har han med sten med stora bokstäfver af ungefär 3 alnars längd låtet upplägga följande ord: CAROLVS XI: MONARCHA SVECIÆ: Uti det sydostra qvarteret synes ännu 29 stycken små högar af sten upplagde, och uti hvar och en af dem säges hafva stått en sten-Pyramid som han hade gifvet hvar och en sit namn af åtskilliga namnkunnoga hieltar, och sålunda lagade med hohl op uti spetsen, at när han velat förnöija sina gäster, skall han hafva hafft derpå vemplar af åtskilliga färgor. Uti det nordvästra qvarteret har han hafft ett lusthus, med gropar omgifvet, som ännu synes, deröfver han hafft en vindbrygga vid ingången, och deruti understundom diverterat sig med sina gäster.[6]

År 1747 betraktades alltså anläggningen som en "äng-hage", inhägnad av en stenmur. 10 lass äng talar om hur mycket hö som bärgades. Av Corvins beskrivning kan man antaga att marken vid 1700-talets mitt till största delen låg öppen. Han nämner inga träd över huvud taget. Detta antagande stöds av en uppgift om "Höberningen Åhr 1727" då "Enghagen" noterades ge 11 lass hö.[7] Även om platsen var hagmark på Corvins tid så är det inte omöjligt att det var en park tidigare. Tvärtom så beskrivs ju anläggningen som en plats där man understundom har "diverterat" sig. Lusthuset, kungahyllningen och de små vimpelprydda stenhögarna talar också för att anläggningen tidigare hade ett annat syfte än att ge hö.

År 1830 skrev J. Bergman som då var präst i församlingen följande i sin socken-relation:

På en Äng söder om Prestgården, Änghagen kallad, och strax utan för dess trädgård, har samme Jöns Hendrichsson , användt mycken kostnad, och arbete, hvilket likväl till det mästa är förfallet. Hela Ängen eller Parken har varit indelt i 4 qvarter medelst mindre vallar och gropar och äro ännu bevuxne med alla handa löfträn af Björk, Ahl, Ek, Bok, Ask och Asp. Fyra Fisk eller Rud dammar finnas, men äro nu till det mästa igenvuxne, utom en, som under det svåra torkåret 1826, blef uppränsad. Folksägnen

6 Carlquist 1920 s. 151 f.

7 Landsarkivet i Lund: Frosta Kontrakts Prostarkiv 1502-1799. F IV:1. Afskrifter af Frosta Härads Ecclesiastique Handlingar af Magister Abraham Rönbeck, s. 159 ff om Östra Sallerup.

omtalar att Pastor Jöns Hindrichsson haft ett Qvarn-verk, som drefs genom konstig Mechanik af desse Dammars vatten. I Södvestra Qvarteret af denna Park, har Anläggaren låtit af stor gråsten formera Namnet: CAROLUS. XI. MONARCHA SVESIÆ. Detta vördade Namn, ligger ännu /: år 1830:/ orubbat. Men Råds-Herrarnas Namn, som på lika sätt varit anbragkte, äro nu aldeles förstörde. Bokstäfverne äro 15 alnar höga, och varje rad intager en längd af alnar 138.[8]

Bergman refererar till anläggningen som "parken". Han omtalar både fiskdammar och ett kvarnverk. Fiskdammarna finns fortfarande kvar idag. Bergman nämner däremot ingenting om stenhögarna i det sydöstra kvarteret. Det beror med största sannolikhet på att parken då var så igenvuxen att högarna inte gick att urskilja.

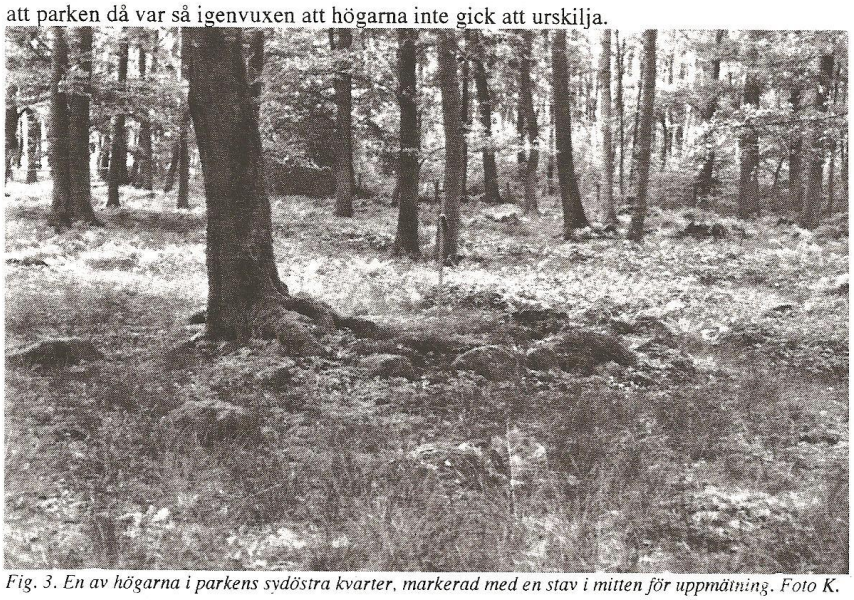

Fig. 3. En av högarna i parkens sydöstra kvarter, markerad med en stav i mitten för uppmätning. Foto K. Frost 1992.

Som framgår av bilden ovan är det inte helt lätt att urskilja högarna idag heller, trots att marken hålls öppen av betande får. Det måste ändå anses att de stora dragen i anläggningen är tydliga - kvartersindelningen, gångvägar, kanaler, dammar, en ö, hyllningen till Karl XI och högarna i det sydöstra kvarteret, alltsammans omgivet av en stenmur. Hur väl stämmer den bilden in på andra trädgårdar från samma tid, dvs senare hälften av 1600-talet?

Samtida trädgårdar

Beskrivningar av samtida trädgårdar finns från Lund. Vid Biskopsgården strax intill

[8] Landsarkivet i Lund: Lunds Domkapitels arkiv. Förteckning på de innom Östra Sallerup och Långaröds Socknars befintlige Märkvärdigheter. J. Bergman 26 augusti 1830.

Domkyrkan fanns en trädgård norr om bostadshuset. Denna inhägnades av ett stengärde, förstärkt av ett flätgärde av ekstolpar och enris. I trädgården fanns bl a en damm. Norr om kungshuset, det gamla residenset i Lund, fanns också en trädgård. Även denna inhägnades av ett stengärde. Närmast bostadshuset fanns två fiskdammar. Resten av trädgården var indelad i kvarter vilka genomkorsades av gångar. I kvarteren växte frukt- och körsbärsträd, krus- och vinbärsbuskar, samt fläder. Andra träd som nämns är höga almar.[9]

Vad som växte vid prästgården i Östra Sallerup under 1600-talets senare hälft, har jag ännu inte funnit några samtida uppgifter om i arkiven. Kanske kan ändå ett syneprotokoll över prästgården från år 1758 ge lite information. I detta står att läsa följande under rubriken "Trägård": *Fins warde på Södra sidan om Prästegården inhägnad ock till Fyra smärre qwarter inrymmande likwäl inga fruktbärande trän, än endast några krusbärs- ock winbärs buskar ock nyttjas i öfrigt endast till kiökssaker, dock skall denne hage af framl. herr Probsten Palm warde med kostnad förbättrad ock iståndsatt...* Vidare kan man under rubriken "Humblegård" läsa; *har wäl företrädarne på Prästegården sökt anlägga, men som sidlänte jordmånen derwid warit hinderlig har nu slik förnödenhet icke blifvit Prästegården tillydande.* Var det prästen Jöns Hendriksson som försökte sig på humleodling? Slutligen omnämns fiskdammar i detta syneprotokoll under rubriken "Fiske Waten"; *är denna Prästegård icke tillhörig utom trenne på Södra sidan om Prästegården innom wånge stängsel belägne, men till största delen igen wuxne dammar hwarutinnan fins få eller inga Caruser.*[10]

Nog finns det likheter mellan anläggningen i Östra Sallerup och beskrivningen av de samtida trädgårdarna i Lund. Det är också med dessa och andra danska och svenska trädgårdar från 1600-talet, som anläggningen i Östra Sallerup bör jämföras. Att försöka analysera anläggningen med vår tids trädgårdsbegrepp som grund, skulle leda till felaktiga slutsatser.

När man läser igenom trädgårdshistorisk litteratur som behandlar Sverige och Danmark, finner man flera beskrivningar av anläggningar som till stor del liknar den i Östra Sallerup.[11] Vid Nyköpings slott fanns t ex två trädgårdar. Den ena, "Stora trädgården", var en kvadratisk anläggning, indelad i fyra kvarter av vinkelräta gångar. Trädgårdens yttre hörn var trädplanterade. I ett av de fyra kvarteren fanns en damm och utanför själva trädgården fanns även flera mindre fiskdammar. Så beskrivs anläggningen år 1665. År 1719 hade däremot förfallet drabbat "Stora trädgården". Den innehöll då ett stort antal förvuxna fruktträd. Fiskdammarna var igenvuxna och trädgården låg till största delen som äng, men det gick fortfarande att se den gamla trädgårdens form.[12]

---

[9] Blomqvist 1978 s. 181 ff.

[10] Landsarkivet i Lund: Syneprotokoll för Östra Sallerups prästgård den 17 juli 1758.

[11] Se t ex Karling 1931 eller Schnitler 1917.

[12] Karling 1931 s. 122 ff.

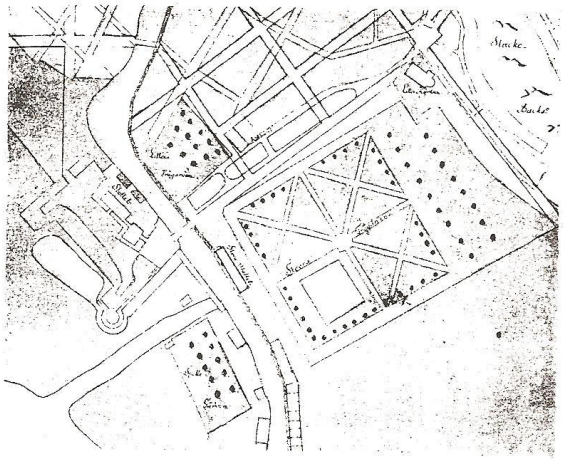

Fig. 4. Trädgårdarna vid Nyköpings slott. Detalj av karta från år 1665. Efter Karling 1931.

Det finns naturligtvis även många trädgårdar som inte liknar anläggningen i Östra Sallerup, men det faktum att ett flertal exempel finns där likheterna är slående, gör att jag anser att anläggningen i Östra Sallerup är avsedd att vara en trädgård, eller park om man hellre vill kalla den så. Detta konstaterande är av stor betydelse eftersom det bör ligga till grund för bedömningen av vilka undersökningsmetoder som är lämpliga att använda i parken, hur parken ska vårdas och om eller kanske hur den ska restaureras. Östra Sallerups prästgårdspark är en av ett fåtal bevarade 1600-tals parker i Europa och därför en mycket värdefull del av vårt kulturarv.

För att återgå till Gustafssons teckning och frågan om den återspeglar den anläggning som fanns på 1600-talet, så stämmer den till viss del överens med de beskrivningar som Corvin och Bergman gav. Kvarnens placering är naturligtvis högst hypotetisk och de fiskdammar som Gustafsson har tecknat, är inte desamma som Corvin och Bergman talar om, men detta återkommer jag till i avsnittet om uppmätningen av parken.

Sammanfattningsvis kan sägas att de bevarade delarna av "Prästaparken" och arkivhandlingar som sockenrelationer och syneprotokoll, ger intrycket av att anläggningen i Östra Sallerup bör betraktas som en park. Jämförelser med bilder och beskrivningar av samtida trädgårdsanläggningar styrker antagandet.

Källmaterialet

Parken

Den främsta källan i det här fallet är parken i sig själv. Den har bara varit park under några tiotal år, för att sedan brukas som ängsmark och slutligen växa igen. Det innebär att den inte heller har genomgått några större förändringar sedan slutet av 1600-talet. En uppmätning av parken bör därför ge en relativt sann bild av den ursprungliga planen. Arkeologiska utgrävningar kan frilägga dolda strukturer som är viktiga för tolkningen av anläggningen och föremålsfynd eller makrofossil kan tillföra viktig information som inte går att finna i arkivmaterialet. I en del parker har växter bevarats, antingen levande eller i form av fossil vilket kan möjliggöra en rekonstruktion av växtmaterialet. Till viss del gäller det även Östra Sallerups prästgårdspark.

Parken som källmaterial är så viktig för tolkningen av anläggningen att jag väljer att behandla uppmätningen, de arkeologiska utgrävningarna och analysen av växtmaterialet i egna avsnitt längre fram.

Upphovsmannen

Östra Sallerups prästgårdspark är resultatet av en mans visioner om en trädgård. Det går därför inte att studera parken utan att också studera dess upphovsman, prästen Jöns Hendriksson. Han föddes vid Fredriksborg på Själland år 1622 och fick namnet Jens Hendriksen.[13] Fredriksborg var kung Christian IV:s residens. Ett renässansslott omgivet av vatten och flera trädgårdar. Möjligen var Jens Hendriksens föräldrar anställda vid Christian IV:s hov.

Det är troligt att Jens Henriksen levde vid Fredriksborg fram till år 1642 då han skrevs in vid Universitetet i Köpenhamn för att studera till präst. I studentregistret noterades nämligen Fredriksborg som hans hemort.[14] Uppväxten vid Fredriksborg är viktig eftersom det innebär att Jens Hendriksen själv har sett och kanske till och med har arbetat i de kungliga trädgårdarna vid slottet. Kung Christian IV var mycket trädgårdsintresserad och ägde själv flera böcker om trädgårdskonst.[15]

En person som också kan ha influerat den blivande prästen var professorn Ole Worm. Worm hade som rektor vid Universitetet i Köpenhamn ansvaret för undervisningen då Jens Hendriksen var student där.[16] Efter avslutad utbildning prästvigdes Jens Hendriksen till Sallerups och Långaröds församlingar i Skåne år 1648. Han fick bosätta sig i prästgården i byn Sallerup, en liten by med åtta gårdar och en kyrka från 1180-talet. Där kom han att stanna under resten av sitt liv. Någon gång under sin livstid anlägger han parken strax söder om prästgården i byn. När prästen går ur

[13] Cavallin 1856 s. 2 ff.

[14] Rigsarkivet, Köpenhamn: Københavns Universitet Studentematrikel 1611-1667.

[15] Tholle 1958 s.7 ff.

[16] Rigsarkivet, som ovan.

tiden den 10 april år 1689 har Skåne blivit en del av Sverige och han går därför till historien med det svenska namnet Jöns Hendriksson.[17]

Arkivmaterial

Prästens, och därmed även parkens, historia är både dansk och svensk. Arkivmaterial från åren före 1658 finns i Danmark och därefter får man leta i Sverige.

Sallerups sockens arkiv fanns fram till 1790-talet i Östra Sallerups prästgård, då en förödande brand förstörde både arkiv och prästgård. Det mesta arkivmaterialet finner man istället i Rigsarkivet i Köpenhamn och i Riksarkivet i Stockholm, samt i Landsarkivet i Lund och Landsarkiv för Själland i Köpenhamn. Universitetsbibliotekens och de kungliga bibliotekens handskriftsavdelningar har också en hel del. I arkiven kan man finna uppgifter om trädgårdar eller om personer med anknytning till den trädgård man studerar på de mest oväntade ställen. Om prästgårdsparken och Jöns Hendriksson har jag funnit uppgifter i svenska och danska jordeböcker, mantalslängder, syneprotokoll, sockenrelationer, domböcker, handlingar rörande jordrevningen i Skåne, reduktions-handlingar, den ovan nämnda studentmatrikeln, samt i diverse andra offentliga handlingar och bevarade brev. Det finns tyvärr inga dokument som enbart beskriver parken. Om det hade varit en slotts- eller herrgårdspark skulle chanserna att finna en bevarad plan i något arkiv vara betydligt större. Flera av de mer kända slottsträdgårdarna från 1600-talet finns dessutom avbildade och publicerade av Erik Dahlbergh i Svecia Antiqua et Hodierna.[18]

Äldsta kartan

En intressant karta har jag trots allt funnit. I lantmäteriets arkiv på Länsstyrelsen i Malmö finns den äldsta bevarade kartan av Östra Sallerups socken. Teckenförklaringar och text till kartan är sedan länge borta men den är troligtvis ritad i början av 1700-talet av stilen och kartans innehåll att döma. Prästgården har nummer 2 på kartan. Strax söder om denna syns prästgårdsparken med sina fiskdammar och träd planterade utmed gångarna! Man ser även ön på vilken prästen hade sitt lusthus. (Det var där han enligt Corvin "diverterade" sig med sina gäster.) En annan detalj som är intressant på kartan är den lilla rektangel som syns strax söder om kyrkan. Det måste vara Jöns Hendrikssons grav-monument som han själv lät ställa iordning till sig inför sin bortgång! Gravmonumentet var en stor stentumba prydd av inskriptioner skrivna på danska, latin och med runskrift, författade av prästen själv, samt av reliefer föreställande lurblåsande änglar och urnor med tulpaner i! Monumentet förstördes när kyrkan byggdes ut mot söder på 1860-talet, men delar av det har återfunnits och är numera uppsatt på kyrktornets norra yttervägg.

---

[17] Frost 1993. s. 79-89 med där angivna källor.

[18] Dahlbergh 1924.

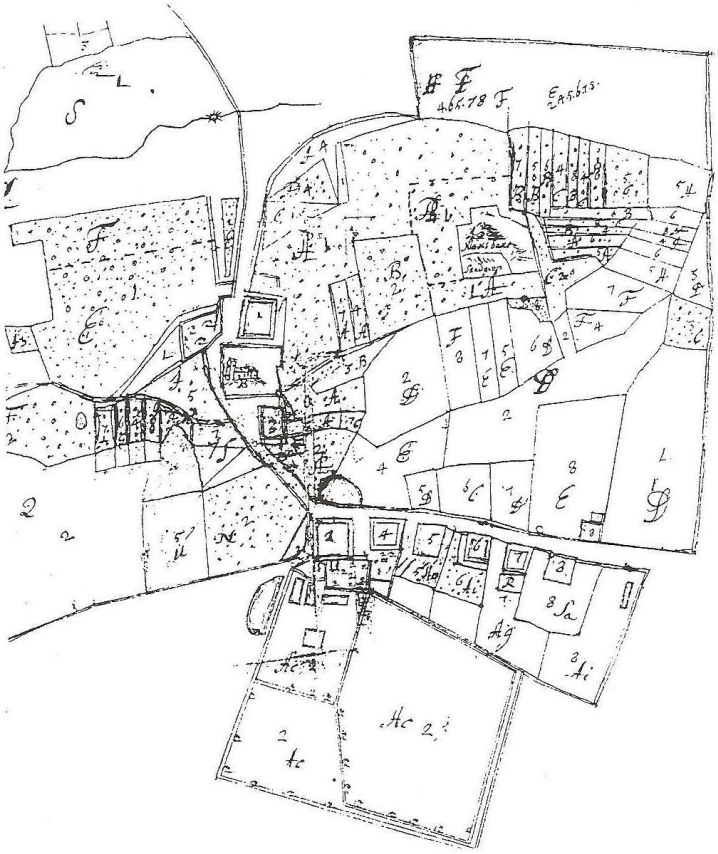

Fig. 5. Detalj av den äldsta kända kartan av Östra Sallerup. Prästgården har nr 2 och parken syns strax söder om prästgården. Ur lantmäteriets arkiv på Länsstyrelsen i Malmö.

Fiskdammarna, vilka ser ut som små rektanglar strax söder om prästgården som har nummer 2 på kartan, omnämns i Jordrevningsprotokollet för Färs och Frosta härader år 1670-71.[19] Det innebär att vi säkert vet att åtminstone dammarna fanns då. Det behöver däremot inte innebära att hela parkens fanns vid den tiden. I samband med jordrevningen, som var ett sätt för den svenska kronan att lägga under sig mark i de erövrade provinser-na, bytte byn ägare. Det låter dramatiskt, men ur jordeböckerna och mantalslängderna kan man utläsa att byn endast hade 5 bönder och ingen av dessa ägde sin gård. Prästen och klockaren bodde i gårdar som sedan gammalt tillhörde Lunds Domkapitel. Patronatsrätten till kyrkan och alla gårdarna i byn hade en dansk adelsman, Commissarien Christofer Schneider i Helsingör.[20] Det var till honom bönderna betalade sitt tionde. Fram till år 1670 är alla gårdarna i byn Sallerup upptagna som

[19] Riksarkivet i Stockholm: Skånska indelningskommissionen, 2:a provinskontoret. Jordrevningsprotokoll för Färs och Frosta Härader 1670-71.

[20] Riksarkivet, Stockholm: Relation om Jura Patronatus i Skåne och Halland 1686.

Canikehemman, vilket betyder att de tillhörde domkapitlet. Från och med året därpå 1671, är alla gårdar istället Cronohemman! Christofer Schneider miste troligen patronatsrätten i samband med att den svenska kronan tog över all mark i byn. Kanske var det vid den här tiden som Jöns Hendriksson på något sätt lyckades utöka sin mark med 5 ha söder om prästgården?

Legender

Enligt den muntliga traditionen i byn kom prästen över marken genom ett avtal med den svenske kungen. Ett avtal som gick ut på att prästen skulle få så mycket mark som han kunde skriva kungens namn på! Därav kungahyllningen i parkens sydvästra kvarter... Den legenden låter naturligtvis som en efterkonstruktion för att förklara kungahyllningen. Med det är en gammal och seglivad legend. Den finns publicerad redan år 1856 i Lunds Stifts Herdaminne av S. Cawallin.[21]

En annan legend berättar att parken hade en svensk och en dansk sida. Prästen skulle enligt legenden ha använt sig av parken för att skydda byn från förstörelse under det skånska kriget på 1670-talet. När den svenska armén kom fick de se den svenska delen av parken och när danskarna kom fick de se den danska delen. På så sätt lyckades prästen övertyga båda sidor i kriget om att man i byn var lojal mot dem! Ingen vet riktigt säkert hur Jöns Hendriksson kom över marken, eller när parken anlades, men jag tror att det är värt mödan att leta vidare efter dokument från början av 1670-talet.

Samtida litteratur

Andra källor, förutom olika arkivhandlingar och kartor, är avbildningar av trädgårdar och trädgårdslitteratur från 1600-talet. Även om inte Östra Sallerups prästgårdspark finns avbildad, så kan bilder av andra trädgårdar vara värdefulla att jämföra prästgårdsparken med. Det rör sig mest om kopparstick och förlagor till sådana. Många av de trädgårds-böcker som publiceras under den här tiden, innehåller bilder som illustrerar texten och växtplanscher som visar hur växterna såg ut. Trädgårdar förekommer också i 1600-tals konsten, ofta som bakgrund till något annat.

Under 1600-talet, och även tidigare, publicerades flera handböcker i trädgårdsskötsel och trädgårdsplanering. I litteraturen finner man noggranna anvisningar för hur en trädgård planerades, vilka växter som användes och vilka redskap en trädgårdsmästare skulle vara utrustad med. En bok av stort intresse i det här sammanhanget är dansken Hans Raszmussøn-Blocks bok *Horticultura Danica*, vilken utgavs år 1647.[22] En utmärkt sammanställning av trädgårdslitteraturen rörande växtmaterialet från den här tiden, finner man i Kjell Lundqvists artikel *Växtsamlingar, Växtförteckningar och Botaniska verk från Renässansens Europa - En kort presentation*. 1993.

---

21 Cawallin 1856 s. 3.

22 Raszmussøn-Block 1647.

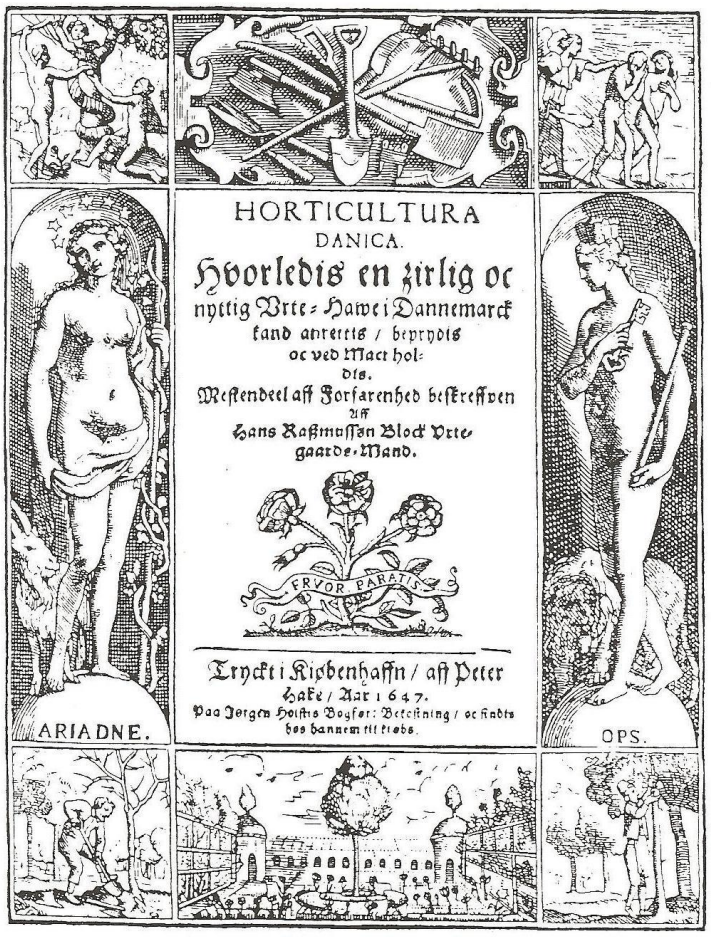

Fig. 6. Titelbladet till Hans Raszmussøn-Blocks "Horticultura Danica" från år 1647.

Sammanfattningsvis kan sägas om källmaterialet att det förutom anläggningen i sig, rör sig om arkivhandlingar ur svenska och danska arkiv, gamla lantmäterikartor och uppgifter ur samtida trädgårdslitteratur.

Fig. 7. Uppmätning av parken under ledning av mätningsingenjör Göran Svensson, Lantmäteriet i Eslöv. Foto K. Frost 1992.

Uppmätning av parken

Prästgårdsparken i Ostra Sallerup har nu mätts upp i sin helhet. Uppmätningarna har genomförts inom ramen för ett volontärprojekt under åren 1992-95, i samarbete med Lantmäteriet i Eslöv.[23] Någon överblick av parken kan man ännu inte få på plats, men med hjälp av planen kan man nu börja tolka anläggingen.

Som planen på nästa sida visar, rör det sig om en mycket välplanerad anläggning. Parken är närmare 5 hektar stor och indelad i fyra kvarter. Kvarteren skiljs åt av gångvägar och kanaler. De två södra kvarteren är ängsmark och större delen av de norra kvarteren utgör dammar. Kvarteren är inte helt kvadratiska, vilket kan förefalla något märkligt med tanke på 1600-talets stilideal med strängt geometriska former.[24]

Perspektiv mot kyrkan

Den breda gångväg som skiljer de södra kvarteren åt är inte placerad vinkelrätt från parkens södra mur, som Gustafsson föreslog i sin rekonstruktion (fig.2). Förklaringen till detta får man om man besöker parken tidigt på våren innan löven har slagit ut på

[23] Lantmäteriet i Eslöv har ställt mätutrustning till volontärprojektets förfogande och Mätningsingenjör Göran Svensson har instruerat volontärerna i uppmätning, sammanställt resultaten, samt ritat kartan över Östra Sallerups prästgårdspark.

[24] Se t ex Karling 1931 eller Schnitler 1917.

träden. Om man står på gången och låter blicken följa den norrut, så ser man Östra Sallerups kyrka skymta fram bakom träden. Kyrkan är byggd på byns högsta punkt och reser sig därför högt över parken. Jöns Henriksson har alltså skapat en perspektivgata med kyrkan i blickfånget.

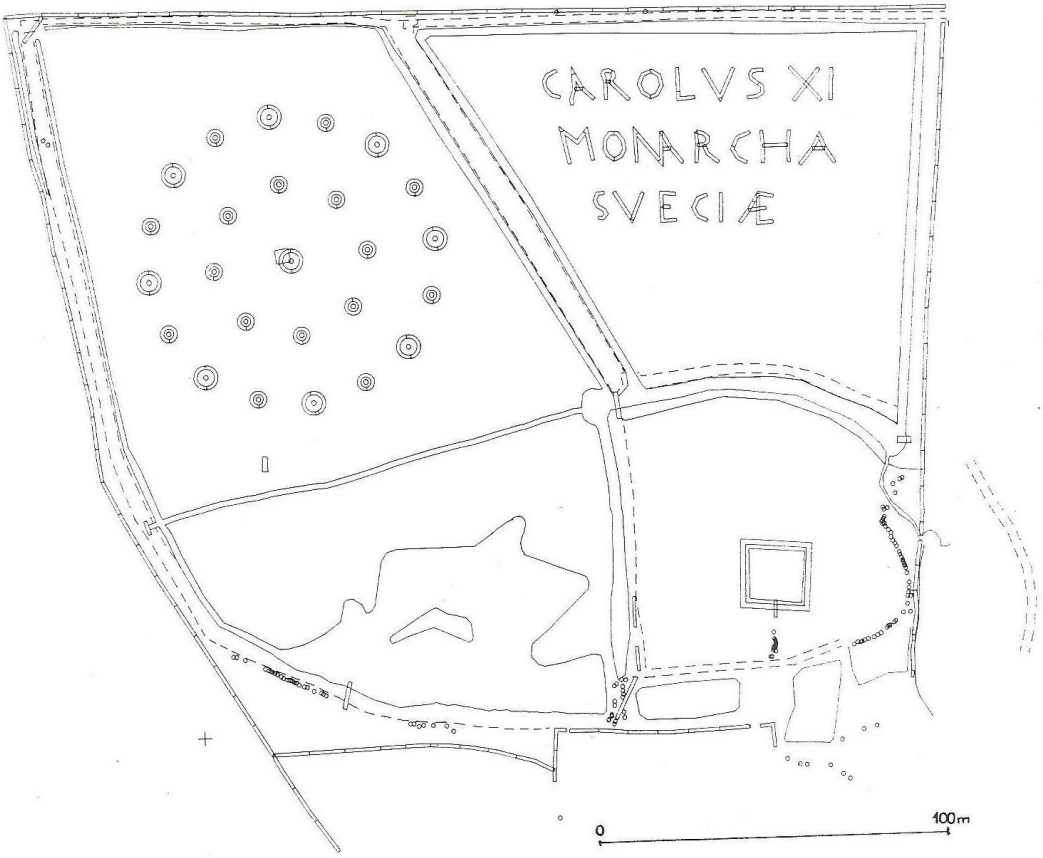

Fig. 8. Plan över Östra Sallerups prästgårdspark. Lantmäteriet i Eslöv, 1995. Observera att norr är nedåt på planen

Muren mot norr

Uppmätningarna medförde att en hel del dittills okända upptäckter gjordes. I parkens nordöstra kvarter påträffades efter röjning av gräs och sly, grundstenarna till den ursprungliga muren som tidigare avgränsade parken mot norr. Stenarna ligger halvvägs nergrävda i marken och är placerade i två parallella rader med samma avstånd mellan raderna som övriga murar i parken har. Jag är därför säker på att det är grundstenar till en mur. På planen syns grundstenarna som en rad med små cirklar. En jämförelse med

den äldsta kända kartan över byn (fig. 5) visar att grundstenarna har samma sträckning som muren på den kartan. Den mur som idag avgränsar parken mot norr har sannolikt lagts om i samband med laga skiftet på 1800-talet, vilket en jämförelse med en karta ritad efter skiftet tycks bekräfta (fig. 9).

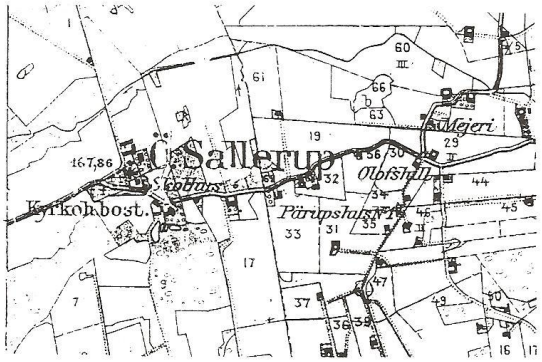

Fig. 9. Byn Östra Sallerup , detalj av karta från 1800-talet. Strax söder om Kyrkoherdebostaden syns parken, markerad som lövskog, och de fyra mindre fiskdammarna. Ur lantmäteriets arkiv i Malmö.

Fiskdammar

Om man jämför Evald Gustafssons teckning (fig. 2) med den äldsta kända kartan (fig. 5) så ser man snart att fiskdammarna inte har samma placering. Gustafsson visar i sitt förslag till rekonstruktion de två största dammarna, medan den äldsta kartan visar de fyra mindre dammarna, varav en är halvcirkelformad och ligger omedelbart utanför parkens västra mur. Totalt finns alltså sex dammar i parken. De fiskdammar som är utritade på den äldsta kartan har bara till viss del gått att mäta upp, eftersom tre av dem är helt eller delvis igenfyllda idag. Endast en av de fyra mindre dammarna, den östra, är välbevarad. Antalet dammar, deras varierande storlek och djup, tyder på att Jöns Hendriksson har haft en fiskodling. I parken finns alla de dammar som behövs för att odla t ex karp, vilket var vanligt på 1600-talet. Där finns små lekdammar, en stor grund sträckdamm där fiskarna kan växa till sig och en djup damm i vilken fisken kan övervintra.[25] Till prästgården i Östra Sallerup hörde annars inga naturliga fiskevatten så fiskodlingen bör ha varit viktig för prästgårdens invånare.[26]

En intressant detalj är utformningen av den stora sträckdammen i parkens nordvästra kvarter. Den dammen är utformad enligt en modell som presenterades i boken - *Cheape and good husbandry* - vilken gavs ut i England år 1614.[27] För att underlätta upptagandet av fisk ur dammen rekommenderas att man anlägger en ö mitt i dammen. Runt ön ska man gräva ett dike som är djupare än dammen i övrigt. Dammen ska även

[25] Se t ex Nordisk familjebok, andra upplagan, 1910 s. 1147 f om Karpdammar.
[26] Riksarkivet, Stockholm: Jordrevningsprotokoll för Färs och Frosta härader 1670-71.
[27] Markham 1614.

förses med en slussanordning så att det är möjligt att tömma den på vatten. Finessen ligger, enligt ovan nämnda bok, i att all fisken samlas i det djupa diket runt ön när man tömmer dammen på vatten. Sedan kan man enkelt och bekvämt håva in fisken från ön!

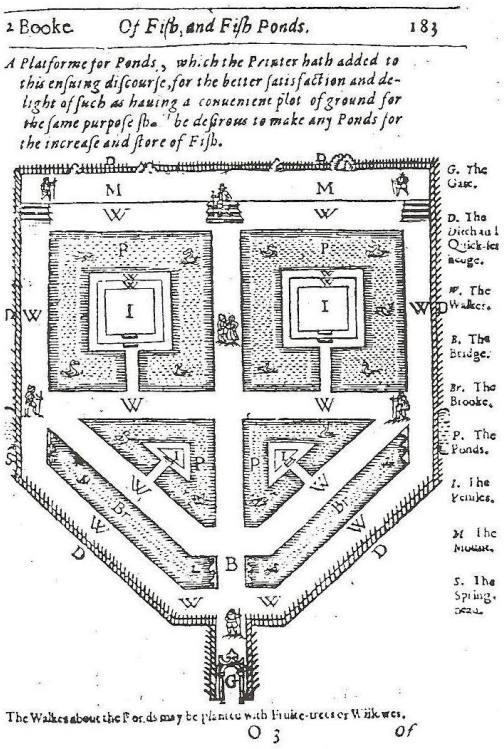

Fig. 10. Plan över fiskdammar. Ur Markham 1631.

Det tycks som om Jöns Hendriksson har följt de här rekommendationerna. Kanske hade han själv läst boken, eller någon av alla de andra böckerna i ämnet som gavs ut vid den här tiden. Det är inte helt otänkbart att några av dessa böcker fanns bland litteraturen i universitetsbiblioteket i Köpenhamn då Jöns Hendriksson var student där på 1640-talet. En annan möjlighet är att han har besökt eller hört talas om någon trädgård där man har kunnat se något liknande. Vid Mörby slott i Uppland t ex, fanns en liknande damm vilken beskrivs som kvadratisk med en holme mitt i vattnet. Dammen var en del av slottsträd-gården vilken anlades omkring 1660.[28] Det fanns säkert fler anläggningar med dammar av den här typen i Skandinavien, men jag har tyvärr inte funnit någon översiktlig studie av fiskdammar från den här tiden så det är svårt att säga säkert.

I England har man däremot kunnat visa att dammar förekommit under större delen av medeltiden, främst för fiskodling. Under senare delen av 1500-talet blir det populärt

[28] Karling 1931 s. 382.

att anlägga sk *Water gardens* , formella trädgårdar med dammar som både var dekorativa och användes för fiskodling. Dessa trädgårdar innehöll dammar och kanaler, öar med lusthus på och vackra planteringar. I början av 1600-talet är dessa engelska *Water gardens* som mest förfinade. Strax därefter blev de omoderna och anläggandet av nya trädgårdar i denna stil upphör nästan helt.[29] Prästgårdsparken i Östra Sallerup har många likheter med dessa engelska *Water gardens* .

Det fanns flera olika sätt att anlägga dammar. Små dammar grävdes ut medan större dammar i regel åstadkoms genom att ett lämpligt stort område inhägnades av vallar.[30] I Östra Sallerup är de fyra mindre dammarna grävda. Den stora dammen i parkens nordöstra kvarter, som på planen (fig. 8) har en mycket oregelbunden form, har troligen konstruerats vid en naturlig damm. Genom att tillföra fyllnadsmassor har man avgränsat vattnet och samtidigt skapat gångvägarna. Det är troligt att vallarna som omger den stora dammen i det nordvästra kvarteret har skapats genom att man har grävt ut kanalerna utmed vallarna. Dessa kanaler är betydligt djupare och mycket bredare än övriga kanaler i parken. Någonstans i den västra delen av parken bör det även finnas en sluss eller någon annan form av avtappningssystem så att vattenmängden i dammarna kunde regleras. Enligt den lokala muntliga traditionen ska Jöns Hendriksson ha haft en kvarn i parken vilken drevs av vattnet från dammarna. Detta nämner även J. Bergman i sin sockenrelation från år 1830.[31]

Fig. 11. Kanalen mellan de västra kvarteren. Foto K. Frost 1993.

[29] Whittle & Taylor 1994 s. 37 ff.

[30] Currie, C. muntlig uppgift.

[31] Landsarkivet i Lund, Domkapitlets arkiv: Sockenrelation av J. Bergman 1830.

Utsikt över parken

Gångvägarna och ön är de högst belägna delarna av parken. Från gångvägarna hade man alltså en viss utstikt över de kvarter som vägarna omgav. Utsikt lär man även ha haft från prästgården, där den södra längan som vette mot parken var bostadslängan.[32] Prästgården är placerad på en höjd som är ett par meter högre än parken. Någon utsikt från dagens prästgård över parken finns inte eftersom träd och buskar har fått växa fritt i många år. Däremot måste det på Jöns Hendrikssons tid ha varit en imponerande syn från fönstren i salen. Fiskdammarna, ön med lusthuset, kungahyllningen och alla de vimpelprydda högarna. Kanske var det från prästgårdens sal som hyllningen till Karl XI skulle ses och läsas. Texten är vänd mot prästgården och bokstävernas storlek, 8-9 meter stora, tyder ju på att de ska läsas på ett visst avstånd. Om lusthuset på ön var ett envåningshus så skulle man ha sett över det från prästgården och det skulle alltså inte ha skymt utsikten över hyllningen. På den äldsta kartan över byn (fig.5.) syns träd planterade som omger det sydvästra kvarteret med kungahyllningen, däremot finns inga träd som skymmer utsikten över det sydöstra kvarteret. Jag tror inte att träden fanns där från början, utan Jöns Hendriksson har vid något tillfälle valt att skymma utsikten över kungahyllningen.

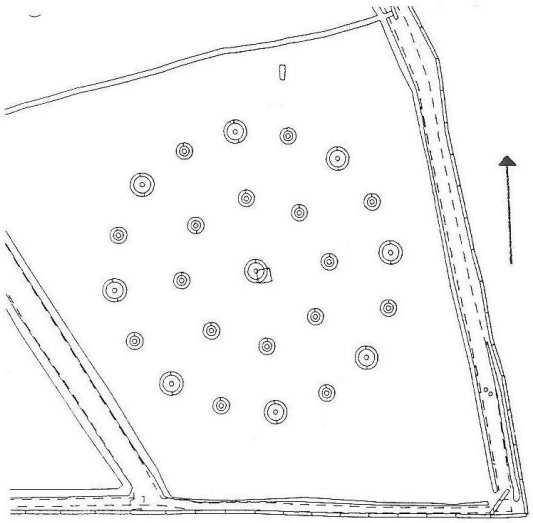

Fig. 12. Anläggningen i det sydöstra kvarteret. Detalj av plan över parken.

Högarna i det sydvästra kvarteret

Det mest uppseendeväckande resultatet av uppmätningarna gjordes i parkens sydöstra kvarter. Enligt uppgiften i Corvins sockenrelation från 1747 skulle det finnas 29 låga högar, med små pyramider av sten som kunde prydas av färgglada vimplar vid festliga

[32] Landsarkivet, Lund: Syneprotokoll över Ö. Sallerups prästgård 1758.

tillfällen.[33] Vi lyckades inte finna 29 högar, men 25 som utan tvivel kunde anses vara anlagda enligt samma mönster. Högarna varierar i storlek, vissa är omkring 4 meter i diameter, medan andra är omkring 6 meter. Höjden på högarna är omkring 40-50 cm. Det var alltså känt sedan tidigare att det fanns högar i det sydöstra kvarteret, men hur högarna var placerade fanns det inga äldre uppgifter om. Det skulle visa sig att de 25 högarna var placerade i två cirklar kring en hög som utgör mittpunkt. Den inre cirkeln innehåller 8 högar och den yttre cirkeln innehåller 16 högar. Den yttre cirklens diameter är omkring 90 meter! Samtliga högar i den inre cirkeln är omkring 4 meter i diameter. I den yttre cirkeln är varannan hög 6 meter och varannan hög 4 meter i diameter. Hela anläggningen är mycket regelbunden och ger intrycket av att vara noggrannt planerad. En detalj som kan vara av betydelse är att högarna är placerade så att de markerar väderstäcken. Hela anläggningen fungerar med andra ord som en gigantisk kompass! Det behöver inte innebära att Jöns Hendriksson avsåg att skapa en kompassros, men han har med stor sannolikhet använt en kompass när han anlade högarna i det sydöstra kvarteret. Enligt Raszmussøn-Block var just kompassen ett av de nödvändiga redskap som en trädgårdsmästare skulle vara utrustad med.[34] Att Jöns Hendriksson har haft tillgång till en kompass vet vi med säkerhet, eftersom han på gårdsplanen framför prästgården anlade en kompassros av större och mindre stenar vilken mätte omkring 9 meter i diameter. Kompassrosen på gårdsplanen framför prästgården var ännu intakt år 1830 då Bergman beskrev den i sin sockenrelation.[35]

Sammanfattningsvis har uppmätningarna resulterat i att fastställa anläggningens form och dess omfattning har uppmätts till närmare 5 hektar. Den breda vägen som skiljer de södra kvarteren är troligtvis en perspektivgata mot kyrkan i byn. Muren mot norr i det nordvästra kvarteret har flyttats i samband med att byn skiftades på 1800-talet. Fiskdammarnas varierande storlek och djup tyder på att fiskodling har förekommit. Hyllningen till Karl XI är placerad och utformad på ett sätt som tyder på att den skulle kunna läsas från prästgården. Högarna i det sydvästra kvarteret visade sig vara 25 till antalet och placerade enligt kompassens väderstäck.

---

[33] Landsarkivet i Lund, Domkapitlets arkiv: Sockenrelation av J.W. Corvin 1747.

[34] Raszmussøn-Block 1647 s. 8.

[35] Landsarkivet i Lund, Domkapitlets arkiv: Sockenrelation av J. Bergman 1830.

Arkeologiska undersökningar

Övergivna trädgårdar lämnar i många fall synliga spår efter sig som t ex jordvallar, terrasser, gångar, dammar och kanaler. I England har man vid inventeringar lyckats lokalisera ett stort antal historiska trädgårdar. De metoder som har visat sig mest framgångsrika i inventeringssammanhang är flygfotografering, topografiska uppmätningar, geo-fysiska undersökningar samt att med uppmärksamma ögon försöka avsläsa spår i marken. Vid lyckliga omständigheter finns bevarade planer eller ritningar som jämförelsematerial.[36]

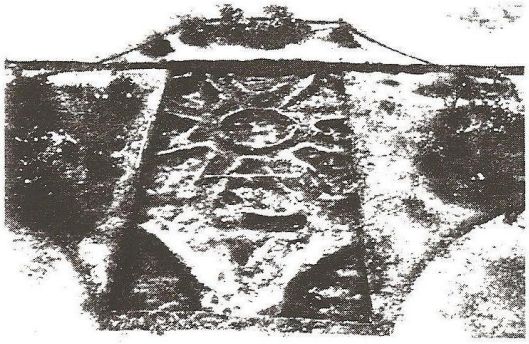

Fig. 13. Resterna av en plantering, utgrävd vid Castle Bromwich Hall i England. Efter Currie 1992.

Ett begrepp som blir allt mer aktuellt inom trädgårdsarkeologin är *non-destructive archaeology* .[37] Det som eftersträvas är undersökningsmetoder som inte skadar anläggningarna. Det kan innebära ovan nämnda fältarkeologiska metoder kompletterade med olika analysmetoder. Det har t ex visat sig vid utgrävningar av historiska trädgårdar att planterade ytor i många fall lämnar tydliga spår efter sig. Den jord som ställdes iordning för växter berikades på olika sätt och fick därmed en färg eller sammansättning som skiljer sig från den omgivande marken. Christopher Currie arbetar tillsammans med Martin Locock i *The Gardens Archaeology Project* med att utveckla nya analysmetoder. De menar bl a att man genom att analysera jordens pH-värde samt halten av kalcium, fosfat och magnesium, kan påvisa att jorden har ställts iordning för odling. Den odlade jorden gödslades, kalkades och berikades på olika sätt för att passa de växter som skulle planteras. Fosfat tillförs jorden i flera olika former som gödning, t ex genom dynga, kol, aska och benmjöl. Kalcium tillförs jorden genom kalkning. Magnesium indikerar att man har tillfört jorden komposterade växtrester. Genom jordprover kan man således lokalisera uppodlade ytor i en trädgård.[38] Prov för analys av pollen och makrofossil kan också tas utan större ingrepp i den historiska trädgården.

---

36 Taylor 1983 s. 5 f., 1991 s. 1 ff.

37 Ämnet diskuterades ur flera aspekter under konferensen *Techniques and uses of garden archaeology*, vilken hölls i England i juni 1995. Rapporten från konferensen publiceras under våren 1996 enligt uppgift från English Heritage.

38 Currie 1990 s. 8 ff., 1992 s. 181 ff.

De här metoderna kan fungera bra för inventering och för att få fram underlag till en vårdplan för en anläggning. Inför en restaurering är det däremot nödvändigt att göra en utgrävning. Det kan vara fullt tillräckligt med några mindre provschakt för att få den information man behöver om anläggningen, men det finns även omständigheter då man väljer att gräva ut allt. Detta har bl a skett inför rekonstruktionerna av de historiska trädgårdarna vid Het Loo i Nederländerna[39] och Hampton Court i England.[40] Man valde i dessa fall att rekonstruera trädgårdarna som de såg ut vid en viss tid och grävde därför ut hela ytan för att kunna göra rekonstruktionen så exakt som möjligt.

Fyra provschakt i prästgårdsparken

Hur ska man då förhålla sig till parken i Östra Sallerup när det gäller undersöknings-metoder? Som ett resultat av uppmätningen vet vi att anläggningen var betydligt mer avancerad än vad man tidigare trott. Det är därför troligt att värdefull information finns att hämta under grästorven. För att kunna tolka anläggningen var det nödvändigt att gräva ett antal provschakt. Under åren 1993-95 har fyra provschakt undersökts. Resultatet redovisas nedan med ett försök till tolkning.[41] Ett första försök till analys av jord har inte gett något tolkningsbart resultat. Analys av växtmaterialet redovisas i följande kapitel.

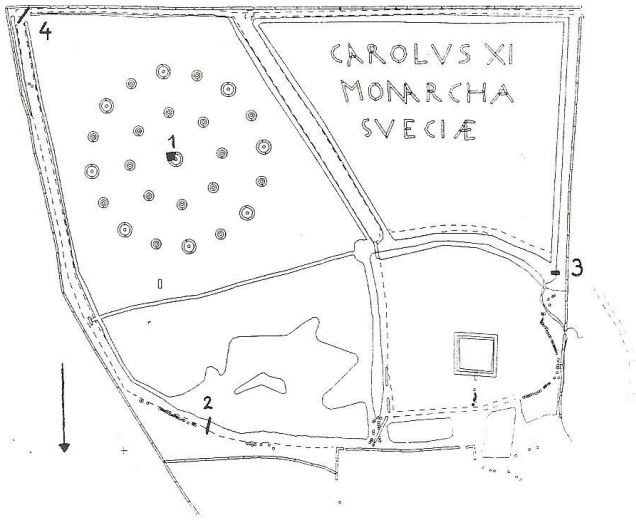

Fig. 14. Plan över Östra Sallerups prästgårdspark med de fyra provschakten markerade. Lantmäteriet, Eslöv 1995.

[39] Ahrland 1992 s.7 ff.

[40] Muntlig uppgift av Brian Dix, grävledare vid Hampton Court.

[41] Rapport finns hos länsantikvarien i Malmöhus län.

Schakt 1

Det första provschaktet togs upp i det sydöstra kvarteret, där en fjärdedel av högen i mitten undersöktes. Totalt grävdes en yta av 16 kvadratmeter. Vi valde att inte flytta några stenar för att kunna återställa högen efter undersökningen. Innan ytan torvades av, såg högen ut att bestå av en yttre cirkel med större stenar och innanför dessa en fyllning av jord. Det skulle visa sig att den yttre stencirkeln snarare bör betraktas som en låg mur, uppbyggd av större och mindre stenar. Det visade sig även att det fanns belägg för den beskrivning som Corvin gav år 1747. I mitten av högen påträffades en samling mindre stenar. Kanske var det resterna av en pyramid?

Det mest anmärkningsvärda var att jorden i högen var svart av kol, medan jorden utanför högen var ljusare och blandad med sand. Dessutom var jorden i högen full av fina rötter, vilka inte återfanns utanför högen. Rötterna kan höra samman med den stora ek som växer i kanten av högen, men eftersom rötterna var döda och inte hängde samman på något vis kan man kanske tänka sig andra möjligheter. Några föremålsfynd gjordes inte, trots att all jorden sållades. Det såg ut som om jorden i högen var medvetet iordningställd, kanske för odling. I så fall kan högarna kanske tolkas som upphöjda planteringsbäddar. Det kan också tänkas att jorden har blandats med kol eller aska för att man ville få en kontrasterande färg jämfört med den omgivande marken. Var i så fall alla de 25 högarna svarta, eller hade de olika färger? Det är även tänkbart att svärtan och resterna av kol och aska helt enkelt är resultatet av röjningsarbetena i parken på 1970-talet, då man eldade upp sly i parken. Man kan i det sammanhanget ha eldat just vid mitthögen.

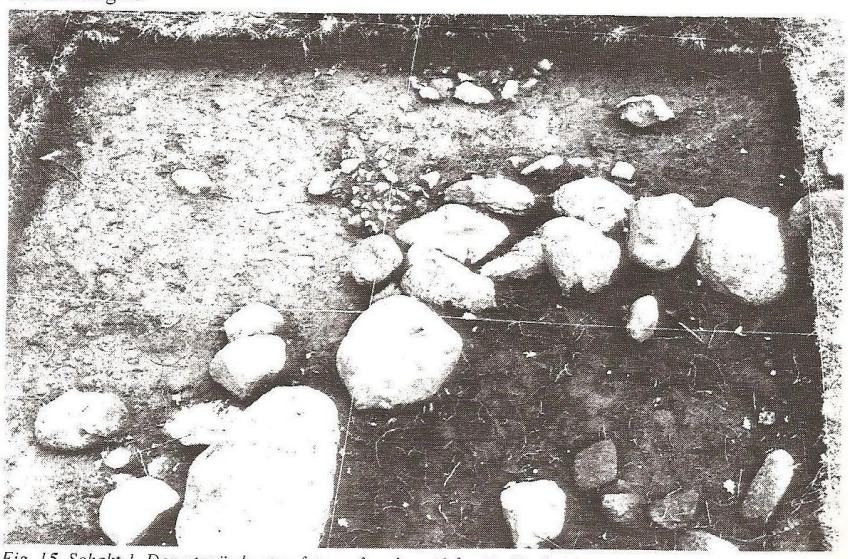

Fig. 15. Schakt 1. Den utgrävda ytan fotograferad uppifrån. En fjärdedel av mitthögen har grävts ut. I mitten av högen syns en samling mindre stenar. Foto. K. Frost 1993.

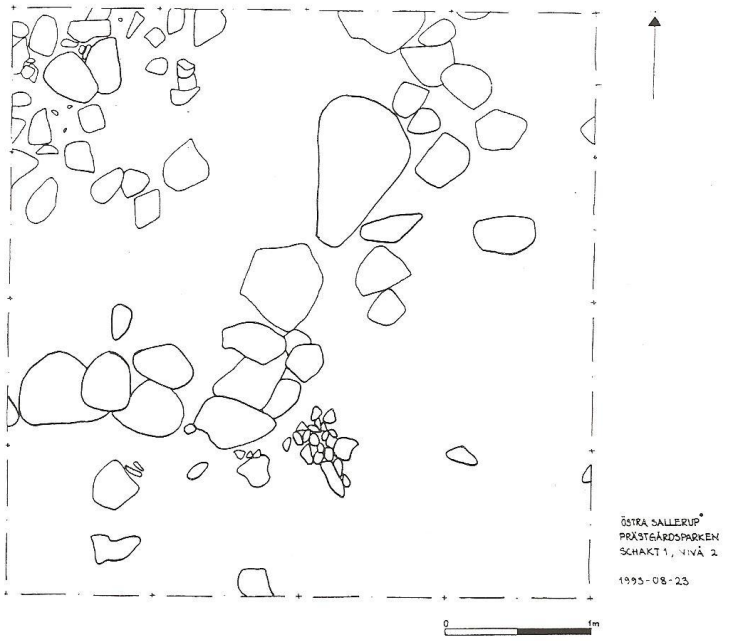

Fig. 16. Schakt 1. Ritning i plan.

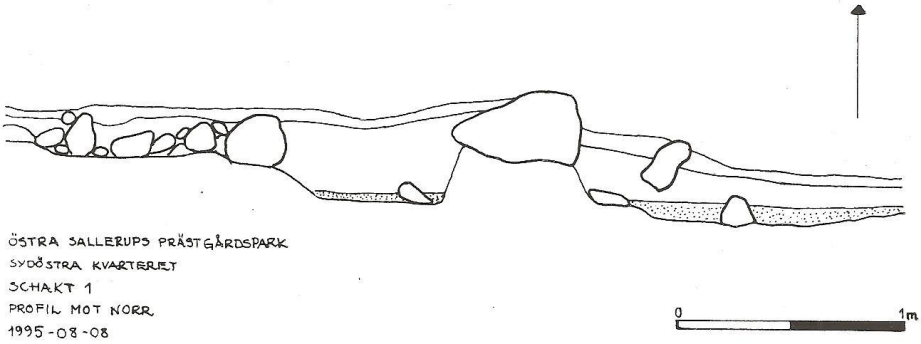

Fig. 17. Schakt 1. Ritning i profil, vy mot norr.

Schakt 2

I parkens nordöstra kvarter grävdes ett schakt för att närmare undersöka grunden till vad som förmodades vara den ursprungliga muren mot norr. Dessutom var avsikten att få klarhet i hur gångvägen och dammkanten var anlagd. Den undersökta ytan är 1 meter bred, 8 meter lång och sträcker sig från dammen tvärs över gångvägen och resterna av muren för att sedan sluta en bit utanför denna. När ytan hade torvats av syntes en stor mängd fyllnadssten av samma slag som förekommer i de murar som omger parken. En delvis nergrävd grundsten låg strax intill. Dessa stenar ligger i linje med det som

förmodas vara grundstenarna till den ursprungliga muren mot norr. Området norr därom visade inga tecken på iordningställande. Där låg större och mindre stenar naturligt spridda över marken. Det är troligt att man har återanvänt de större stenarna ur muren, när man flyttade denna längre norrut i samband med skiftet på 1800-talet. Småstenarna lät man däremot ligga kvar.

Gångvägen var uppförd av jordmassor, utan någon tydlig beläggning av lera, grus eller sten. Det är möjligt att den har varit gräsbevuxen, vilket rekommenderades i *Cheape and Good husbandry*. Gångvägen övergår sedan i dammkant och sluttar ner mot dammen.

Fyndmaterialet bestod till största delen av ben och tänder från djur, fragment av järnföremål, samt enstaka bitar keramik. En skärva som påträffades i dammkanten visade sig vara en bit av ett sk Bartman-krus vilka dateras till 1500- och 1600-talen. Eftersom vi inte ville förstöra gångvägen, valde vi att inte gräva ner till steril sand. Vi kunde med prov-sticka känna att det inte fanns någon stenpackning i botten av vägbanan. Det förefaller alltså som om dammen avgränsas mot norr med en jordvall, vars övre del har planats ut och fått fungera som gångväg. Gångvägen är omkring 2 meter bred. Denna i sin tur avgränsas mot norr av den ursprungliga muren, som av grundstenarna att döma var drygt 1 meter bred. Jorden har sannolikt hämtats utanför parken, kanske närmare prästgården, med tanke på inblandningen av avfall i form av ben, järnfragment och keramikskärvor.

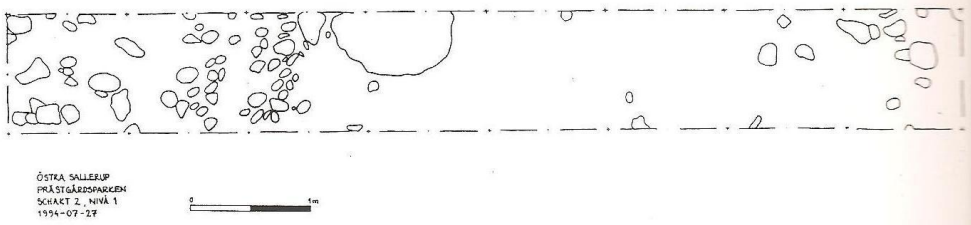

Fig. 18. Schakt 2. Ritning i plan sedan ytan torvats av.

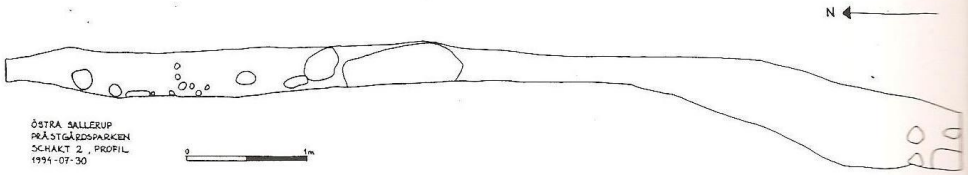

Fig. 19. Schakt 2. Ritning i profil. Vy mot öster.

Schakt 3

Det tredje schaktet grävdes i den västra änden av kanalen, mellan parkens norra och södra del. Syftet var att ta reda på om de naturstenar som syntes i den övre kanten av kanalen, skulle visa sig tillhöra en stensatt kant. Vi hoppades även finna spår av en slussanordning vid kanalens slut. Det visade sig att kanten till kanalen var uppbyggd av en mängd stenar i varierande storlekar. Det gav inte intrycket av att vara en omsorgsfullt lavad stenkant, utan snarare en kraftig stenpackning som förstärker den jordvall som avgränsar kanalen och samtidigt utgör gångväg. En del mindre stenar såg ut att ha rasat ner i kanalen, eftersom de låg spridda i olika nivåer bland de multnande löv och kvistar som täcker botten av kanalen

Totalt undersöktes 8 kvadratmeter. Fyndmaterialet, som var sparsamt, innehöll lite ben från djur, några glasskärvor, fragment av järnföremål och någon bit keramik. Det rör sig sannolikt om fyllnadsmassor som har grävts ut på någon annan plats. Schaktet grävdes till steril sand i kanalen, utan att någon tydlig stenpackning eller annan beläggning av kanalens botten påträffades. Jordvallen med stenpackningen lämnades kvar sedan vi hade konstaterat att gångvägen här liksom i schakt 2, troligen var gräsbevuxen. Eftersom inga tecken på en slussannordning fanns, hade vi heller ingen anledning att gräva vidare i jordvallen.

Fig. 20. Kanalen som delar parken i väster. Vy mot söder. Den stora stenen i förgrunden syns även på profilritningen från schakt 3 och strax ovanför denna syns på fotot gångvägen utmed den västra muren. Foto K. Frost 1992.

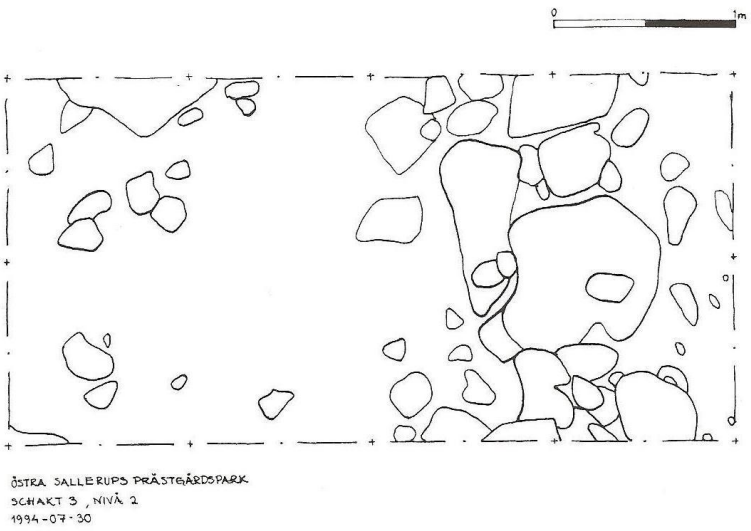

Fig. 21. Schakt 3. Ritning i plan.

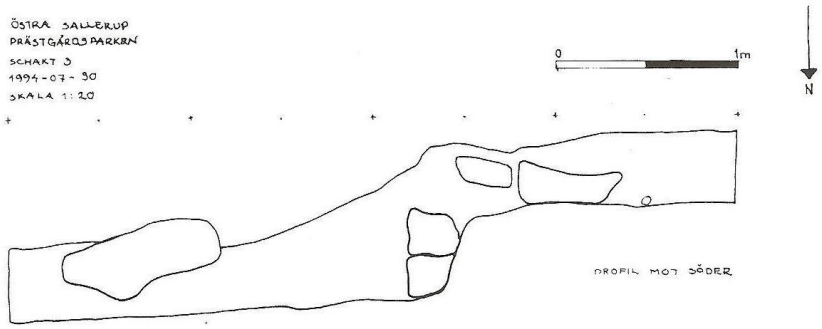

Fig. 22. Schakt 3. Profil mot söder.

Schakt 4

I parkens sydöstra hörn, just där gångvägarna i söder och öster möts, finns en fördjupning i marken. Till formen är den kvadratisk, vilket skulle kunna tyda på någon form av konstruktion. Det är svårt att se vad fördjupningen har varit avsedd för. Både gång-vägarna och kanalerna som löper parallellt med dessa, slutar tvärt vid den fyrkantiga fördjupningen. Marknivån i den ligger högre än botten på kanalerna, men samtidigt betydligt lägre än gångvägarna. Däremot håller den samma nivå som kvarteret med alla högarna. Det faktum att hela det sydöstra kvarteret, liksom det sydvästra, är omgivet av kanaler, fick mig att tänka på någon form av entré till kvarteret. En plats där man kunde gå torrskodd till det sydöstra kvarteret för att se närmare på de 25 vimpelprydda högarna.

På flera av de illustrationer som publicerades under 1500- och 1600-talen från kända

parker och trädgårdar, syns små lusthus där gångvägarna möts. Ibland har dessa lusthus entréer åt flera håll. Byggnaderna är ofta gjorda som spaljéer, inklädda med grönska. Kanske fanns en sådan byggnad i prästgårdsparken?

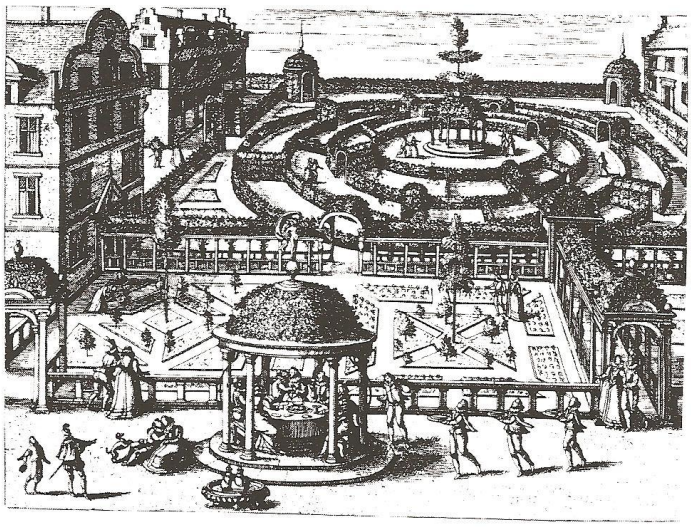

Fig. 23. Lusthus och gångar i trädgård. Ur de Vries 1583.

Vi valde att lägga ett provschakt diagonalt över fördjupningen. På så vis täcktes två hörn och mitten av anläggningen in i den undersökta ytan. Provschaktet var 1 meter brett och 9 meter långt. När ytan torvats av syntes ingenting. Vi grävde till 10 cm djup och stötte då på en multnande träplanka i schaktets norra ände. Plankan låg i det nordöstra hörnet, precis i kanten av fördjupningen, tillsammans med några mindre stenar (5-10 cm). Några stolphål påträffades inte. Vi fann heller inga spikar eller annat som skulle kunna tyda på någon form av byggnad. Det är tänkbart att vi letade på fel ställe efter stolphål eller annat som skulle kunna tyda på någon form av byggnad. Kanske fanns stolphålen istället ovanpå de jordvallar som inhägnar fördjupningen? Om det fanns en byggnad stod den kanske på vallarna och inte på botten av fördjupningen?

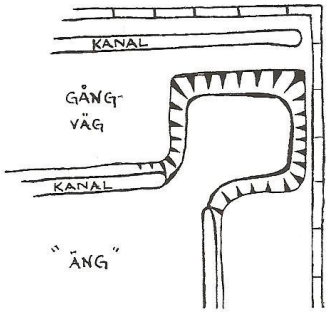

Fig. 24. Skiss över det sydöstra hörnet i parken med en fördjupning i marken där gångvägarna möts.

Fyndmaterialet för övrigt innehöll en del makrofossil, vilket tyvärr ännu inte har analyserats av kostnadsskäl. Inte heller det här schaktet grävdes ner till steril sand, eftersom vi endast hade tillstånd att se på marken närmast under grästorven.

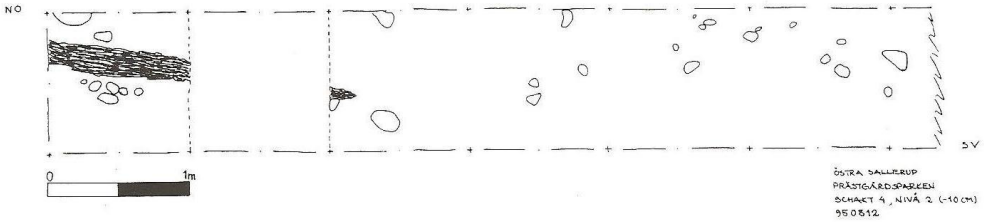

Fig. 25 Schakt 4. Ritning i plan.

Utvärdering av resultaten från provschakten

Det är naturligtvis svårt att säga någonting säkert om parken utifrån de här fyra provschakten. Det som ändå måste anses vara bekräftat är att det rör sig om en medvetet anlagd park, i vilken man kan känna igen flera drag från 1600-talets formella trädgårdar. Vi kan även säga att undersökningarna har konfirmerat uppgifterna om det sydöstra kvarteret i Corvins beskrivning av anläggningen från 1747. Det kan bli aktuellt med fler provschakt framöver om man väljer att restaurera parken. I annat fall anser jag att man bör begränsa sig till provtagningar för analys av jord, pollen och makrofossil.

Sammanfattningsvis har de arkeologiska undersökningarna bekräftat bilden av en medvetet anlagd formell trädgård. Gångvägarna i parken är byggda av jordmassor som till viss del har hämtats utanför parken. De har troligen varit gräsbevuxna. Den stenrad som påträffades under upp-mätningen av det nordvästra kvarteret, visade sig vid utgrävningen vara resterna av den ursprungliga muren mot norr. I det sydöstra kvarteret fann man vid utgrävningen av mitthögen belägg för Corvins beskrivning från 1747. Högen avgränsades av en låg mur av stenar i olika storlekar och innanför denna fanns en fyllning av mycket mörk jord med inslag av kol och sot. Marken utanför högen var betydligt ljusare. En samling mindre stenar i mitten av högen kan vara resterna av en liten pyramid.

Undersökning av växtmaterialet

Är det möjligt att få reda på vilka växter som fanns i prästgårdsparken på Jöns Hendrikssons tid? Vilka källor står till buds och vilken information kan dessa ge?

Arkivmaterial

Av det bevarade arkivmaterialet framgår endast att det i prästgårdens trädgård på 1700-talet växte vinbär och krusbär, samt att det fanns fruktträd vilka var gamla och inte bar någon frukt. Någon hade även försökt sig på att odla humle, men misslyckats. Troligen rör de här uppgifterna inte själva prästgårdsparken, utan snarare den trädgård som omgav prästgårdens byggnader. Parken kallades under 1700-talet "Enghagen" och vi vet från arkivmaterialet att man bärgade hö därifrån år 1729. Den senaste uppgiften om höbärgning från Enghagen är daterad 1785. Marken bör alltså har varit gräsbevuxen under större delen av 1700-talet. Vi vet även att parken var till stor del igenvuxen år 1830. Prästen J. Bergman räknar upp ett antal olika lövträd som då växte i parken.[42]

Inventering

Ibland finns reliktväxter kvar i övergivna historiska trädgårdar. Kan några växter ha överlevt från 1600-talets park i Östra Sallerup? Samtliga träd som idag växer i parken är yngre, men det finns stubbar som kan vara värda att undersöka närmare. Särskilt gäller detta ett antal stubbar efter grova trädstammar, vilka står på gångvägarna i den södra delen av parken.

För att få en uppfattning om vilka växter som idag finns i parken har växtmaterialet i parken inventerats. Inventeringen har gjorts av Hörby Naturvårdsförening under 1994:

Träd

Al (Alnus glutinosa)
Ask (Fraxinus excelsior)
Asp (Populus tremula)
Björk (Betula
Bok (Fagus sylvatica)
Ek (Quercus robur)
Hägg (Prunus padus)
Lind (Tilia
Lönn (Acer platanoides)
Rönn (Sorbus aucuparia)
Surkörsbär (Prunus cerasus)

Buskar

Brakved (Frangula alnus)
Fläder (Sambucus nigra)
Gråvide (Salix cinerea)
Hagtorn (Crataegus
Hallon (Rubus idaeus)
Hassel (Corylus avellana)
Knäckepil (Salix fragilis)
Röda vinbär (Ribes rubrum)
Svarta vinbär (Ribes nigrum)
Sälg (Salix caprea)
Videkornell (Cornus alba)

[42] Landsarkivet och UB handsskriftsavdelningen, Lund.

Övriga växter

Andmat (Lemna minor)
Bergdunört (Epilobium montanum)
Besksöta (Solanum dulcamara)
Blekstarr (Carex pallescens)
Blodrot (Potentilla erecta)
Blåbär (Vaccinium myrtillus)
Blåklocka (Campanula rotundifolia)
Blåsstarr (Carex echinata)
Bredkaveldun (Thypa latifolia)
Brännässla (Urtica dioica)
Bunkestarr (Carex elata)
Bäcknate (Potamogeton polygonifolius)
Dyveronika (Veronica scutellata)
Ekorrbär (Maianthemum bifolium)
Fingerborgsblomma (Digitalis purpurea)
Förgätmigej (Myosotis scorpioides)
Groblad (Plantago major)
Gökblomster (Lychnis flos-cuculi)
Harstarr (Carex ovalis)
Harsyra (Oxalis acetosella)
Hultbräken (Thelypteris phegopteris)
Humleblomster (Geum rivale)
Hundkex (Anthriscus sylvestris)
Hundstarr (Carex nigra)
Hundäxing (Dactylis glomerata)
Hönsarv (Cerastium fontanum)
Höstfibbla (Leontodon autumnalis)
Johannesört (Hypericum maculatum)
Jordreva (Glechoma hederacea)
Kabbeleka (Caltha palustris)
Kalmus (Acorus calamus)
Knapptåg (Juncus conglomeratus)
Knippfryle (Luzula campestris)
Krustål (Deschampsia flexuosa)
Krypven (Agrostis stolonifera)
Kråkklöver (Potentilla palustris)
Kärrdunört (Epilobium palustre)
Kärrsilja (Peucedanum palustre)
Kärrtistel (Cirsium palustre)
Kärrviol (Viola palustris)
Körvel (Myrrhis odorata)
Lentåtel (Holcus mollis)
Liljekonvalj (Convallaria majalis)
Luddtåtel (Holcus lanatus)
Långsvingel (Festuca gigantea)
Lånke (Callitriche
Majbräken (Athyrium filix-femina)

Fig. 26 Fingerborgsblomma (Digitalis purpurea) ur Schauer & Caspari 1982.

Majsmörblomma (Ranunculus auricomus)
Mannagräs (Glyceria fluitans)
Maskros (Taraxacum Ruderalia)
Mjölke (Epilobium angustifolium)
Nattviol (Platanthera
Nejlikrot (Geum urbanum)
Pillerstarr (Carex pilulifera)
Pipdån (Galeopsis tetrehit)
Påsklilja (Narcissus pseudonarcissus)
Revsmörblomma (Ranunculus repens)
Rosendunört (Epilobium hirsutum)
Rödven (Agrostis capillaris)
Röllika (Achillea millefolium)
Sjöfräken (Equisetum fluviatile)
Skogsnarv (Moehringia trinervia)
Skogsstjärna (Trientalis europaea)
Skogsviol (Viola riviniana)
Stenmåra (Galium saxatile)
Stinknäva (Geranium robertianum)
Stjärnstarr (Carex echinata)
Stormhatt (Aconitum
Storrams (Polygonatum multiflorum)
Svalting (Alisma plantago-aquatica)
Svalört (Ranunculus ficaria)
Teveronika (Veronica chamaedrys)
Träjon (Dryopteris filix-mas)
Tuvtåtel (Deschampsia cespitosa)
Vattenmåra (Galium palustre)
Vattenmärke (Sium latifolium)
Vattenpilört (Polygonum amphibium)
Veketåg (Juncus effusus)
Videört (Lysimachia vulgaris)
Vitgröe (Poa annua)
Vitplister (Lamium album)
Vitsippa (Anemone nemorosa)
Vårbrodd (Anthoxanthum odoratum)
Våtarv (Stellaria media)
Vägtistel (Cirsium vulgare)
Älgört (Filipendula ulmaria)
Ältranunkel (Ranunculus flammula)
Ängsbräsma (Cardamine pratensis)
Ängskavle (Alopecurus pratensis)
Ängssyra (Rumex acetosa)
Ängsviol (Viola canina)

Fig. 27. Kabbeleka (Caltha palustris) ur Schauer & Caspari 1982.

Sedan den danske botanisten Johan Lange utkommit med sitt stora verk *Kulturplanternes indførselshistorie i Danmark* (1994) finns nu en möjlighet att sätta in kulturväxterna i sitt historiska sammanhang. Lange presenterar växter som odlats i Danmark sedan stenåldern och fram till mitten av 1900-talet. Han anger även när de olika växterna kan påvisas ha införts till Danmark och något om hur växterna har använts.

Kan man med hjälp av Langes bok och inventeringen av växtmaterialet i prästgårdsparken säga något om växtligheten där under 1600-talets senare hälft? Några säkra fakta är det naturligtvis svårt att komma med, men det finns intressanta detaljer som är värda att presenteras närmare.

Det första en besökare upplever vid den norra entrén till parken är den starka doften av körvel (Myrrhis odorata) som växer där i rika bestånd. Om körvel skriver Lange att växten omnämns redan under 1300-talet och av Raszmussen-Block 1647. Går man vidare in i parken möts man sedan av en ny doft. Kring de små fiskdammarna växer nämligen kalmus (Acorus calamus). Kalmus fördes troligtvis in till Danmark kring slutet av 1200-talet. Växten finns omnämnd i handskrifter under 1400-talet och i tryckta böcker från 1500-talet och framåt. Vid fiskdammarna växer även kabbeleka (Caltha palustris). Dessa omnämns första gången år 1630 då de odlades vid Sorø. Vid gången mellan de små fiskdammarna i det nordvästra kvarteret växer fingerborgsblomman (Digitalis purpurea). Den förekommer under medeltiden i klosterträdgårdar och omnämns av Raszmussen-Block 1647. Kommer man till parken tidigt om våren kan man se påskliljor (Narcissus pseudonarcissus) som växer i små buketter på ön i den största dammen. Lange menar att mycket tyder på att växten fanns i Danmark under medeltiden. Raszmussøn-Block nämner den 1647 och därefter förekommer den i många trädgårdsböcker. Surkörsbär (Prunus cerasus) är en av de trädsorter som finns i parken. Man har odlat dessa sedan tidig medeltid och trädet onämns i många trädgårdsböcker från 1500-talet och framåt.[43]

Eftersom Jöns Hendriksson inte har lämnat några växtförteckningar till eftervärlden kan jag bara antyda att det är möjligt att han har planterat några av de ovan nämnda växterna i prästgårdsparken.

Makrofossilanalys

För att få en uppfattning om hur väl fossila växtrester har bevarats i prästgårdsparken, togs ett makrofossilprov i det nordvästra kvarteret under sommaren 1995. Provet togs i diket intill det sydöstra hörnet av ön. Under större delen av året är diket vattenfyllt, men vid provtagningstillfället var det torrlagt. Ett mycket smalt schakt togs upp tvärs över diket för provtagningen. Man kunde tydligt urskilja dikets profil mot den sterila sanden. Dikets botten låg 80 cm under nuvarande marknivån. Det skulle visa sig vara tillräckligt

[43] Lange 1994.

djupt för att inte syre skulle kunna komma åt och förstöra det fossila materialet. Provet sändes till Peter Murphy vid University of East Anglia som gjorde en bedömning av dess kvalitet. I denna första enkla analysen kunde han konstatera att det bland frukter och fröer fanns svaltingväxter (Alismataceae), starr (Carex), säv (Elocharis), tågväxter (Juncaceae), gräs (Poaceae), ranunkelväxter (Ranunculus), ogräsväxten Harkål (Lapsana communis) och Al (Alnus). Frukter och fröer var mycket välbevarade. Provet innehöll även stora mängder skalbaggar och vattenloppor. Murphy tittade också på de bitar av trä som fanns med i provet. Det visade sig vara grenar från Al (Alnus) som inte hade undergått någon biologisk nedbrytning utan hade kvar mycket av sin mekaniska styrka.

Murphys slutsats är att förhållandena är exeptionellt goda för bevarande av makrofossil och att man från dessa kan få en detaljerad bild av den lokala vegetationen.

Fig. 28. Mindre fiskdamm i parkens nordvästra kvarter. I förgrunden och runt dammen växer kalmus. Foto K. Frost 1993.

Sammanfattningsvis kan sägas att det i arkivmaterialet inte finns många uppgifter om 1600-talets växtlighet i parken. Däremot har man vid en inventering av dagens växtmaterial kunnat påvisa en del växter som kan ha introducerats i parken av Jöns Hendriksson. Ett makrofossilprov som togs i diket intill ön i det nordvästra kvarteret visade sig innehålla mycket välbevarade rester av olika vatten- och våtmarksväxter, gräs och al. Dessutom fanns gott om småskryp som skalbaggar och vattenloppor. Bedömningen av kvalitén på detta första makrofossilprov är att bevarade-förhållandena är utmärkta och att en detaljerad analys skulle ge svar på vilka växter som fanns på platsen.

Vård och restaurering

Hur vårdar man en historisk park som den i Östra Sallerup? Bör parken restaureras? Är det rätt att restaurera den? Vad har den för lagligt skydd?

Östra Sallerups prästgårdspark, fornlämning nr 5 i Östra Sallerups socken, är ett lagskyddat kulturminne.[44] Förutom det skydd som kulturminneslagen ger bör hänsyn även tas till rekomendationerna i ICOMOS Florensdokumentet.

Kulturminneslagen

Historiska trädgårdar i Sverige skyddas idag som fornminnen eller byggnadsminnen enligt lagen (1988:950) om kulturminnen. Prästgårdsparken är en fast fornlämning och omfattas av lagens andra kapitel om fornminnen. I den står bl a följande:

6 § "Det är förbjudet att utan tillstånd enligt detta kapitel rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fast fornlämning".

7 § "Riksantikvarieämbetet och länsstyrelsen får vidta de åtgärder som behövs för att skydda och vårda en fast fornlämning. Åtgärderna får avse exempelvis flyttning, iordningställande och inhägnad av fornlämningen eller röjning. Åtgärden får avse även en fornlämning som infogats i ett byggnadsverk.

Länsstyrelsen får uppdra åt annan att vidta åtgärder som avses i första stycket under de vilkor som länsstyrelsen bestämmer. Åtgärd som innebär att fornlämningen rubbas eller förändras får dock inte vidtagas utan att länsstyrelsens uppdrag uttryckligen gäller en sådan åtgärd".

8 § "Riksantikvarieämbetet och länsstyrelsen får utan hinder av 6 § undersöka en fast fornlämning, bärga ett skeppsvrak som är en fast fornlämning samt undersöka en plats där fornfynd påträffats.

Länsstyrelsen får lämna tillstånd till annan att företa en sådan undersökning eller bärgning under de villkor som länsstyrelsen bestämmer".

9 § "Länsstyrelsen får meddela särskilda föreskrifter till skydd för en fast fornlämning".

21 § "Till böter eller fängelse i högst sex månader döms för fornminnesbrott den som av uppsåt eller oaktsamhet

1. tillägnar sig eller eljest förvärvar, gömmer, skadar, ändrar eller avyttrar föremål som enligt 4 § skall tillfalla staten eller hembjudas till staten eller

2. olovligen rubbar, tar bort, gräver ut, täcker över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändrar eller skadar en fast fornlämning".[45]

---

[44] Fornlämningsregistret, länsstyrelsen i Malmöhus län.

[45] Lag om kulturminnen m.m., SFS 1988:950.

Florensdokumentet

Florensdokumentet är en charter om bevarandet av historiska parker och trädgårdar. Det har utarbetats av ICOMOS (International Committe of Monuments and Sites) och IFLA:s (International Federation of Landscape Architects) internationella kommitté för historiska parker och trädgårdar. Dokumentet antogs av ICOMOS den 15 december 1982. I Florensdokumentet lämnas rekommendationer för underhåll, bevarande, restaurering och rekonstruktion, samt för användning och juridiskt skydd. Följande rekommendationer är särskilt viktiga för prästgårdsparken i Östra Sallerup:

Artikel 10. "Vid varje åtgärd av underhåll, konservering, restaurering eller rekonstruktion av en historisk park eller trädgård, eller en del av den, måste alla beståndsdelar behandlas samtidigt. Isoleras de olika åtgärderna från varandra skadas helheten".

Artikel 14. "Den historiska parken eller trädgården måste bevaras i en passande omgivning. Varje ändring av den fysiska miljön som kan riskera den ekologiska jämnvikten måste förhindras. Detta krav är tillämpligt på infrastrukturens alla delar vare sig de finns inom eller utom anläggningen (dränering, avloppsledningar, bilparkering, stängsel, omhändertagande av trädgårdsavfall, servicearrangemang för besökare etc.)".

Artikel 15. "Ingen restaurering och framför allt ingen rekonstruktion av en historisk park eller trädgård för göras utan föregående noggranna studier som kan garantera att arbetena är korrekta ut vetenskaplig synpunkt. Sådana studier kan innebära allt från arkeologisk utgrävning till sammanställandet av dokument om anläggningen i fråga och om liknande anläggningar. Innan arbetena själva påbörjas måste en plan för dem utarbetas som grundas på ovan nämnda studier. Denna plan måste underställas en expertgrupps gemensamma prövning och godkännande".

Artikel 18. "Fast den historiska parken och trädgården har tillkommit för att betraktas och vara i måste tillgängligheten till den avpassas efter anläggningens storlek och sårbarhet så att anläggningens fysiska uppbyggnad och kulturella budskap kan bevaras".

Artikel 22. "Om en park eller trädgård är muromgärdad bör dess murar inte avlägsnas utan föregående undersökning av alla de möjliga konsekvenser som kan leda till att anläggningens atmosfär ändras eller dess bevarande påverkas".

Artikel 23. "Det är de ansvariga myndigheternas sak att, efter kvalificerade experters råd, genomföra lämpliga legala och administrativa åtgärder för att identifiera, förteckna och skydda historiska parker och trädgårdar. Bevarandet av dessa måste behandlas inom ramen för den fysiska planeringen och kravet härpå måste tas upp i såväl regionala som lokala planeringsdokument. Det är också de ansvariga myndigheternas sak att genomföra, enligt kvalificerade experters råd, sådana finansiella åtgärder som underlättar underhållet, bevarandet och restaurerandet och om nödvändigt rekonstruktionen av historiska parker eller trädgårdar".[46]

[46] ICOMOS Florensdokumentet. Preliminär, icke-auktoriserad översätting av Bengt O H Johansson.

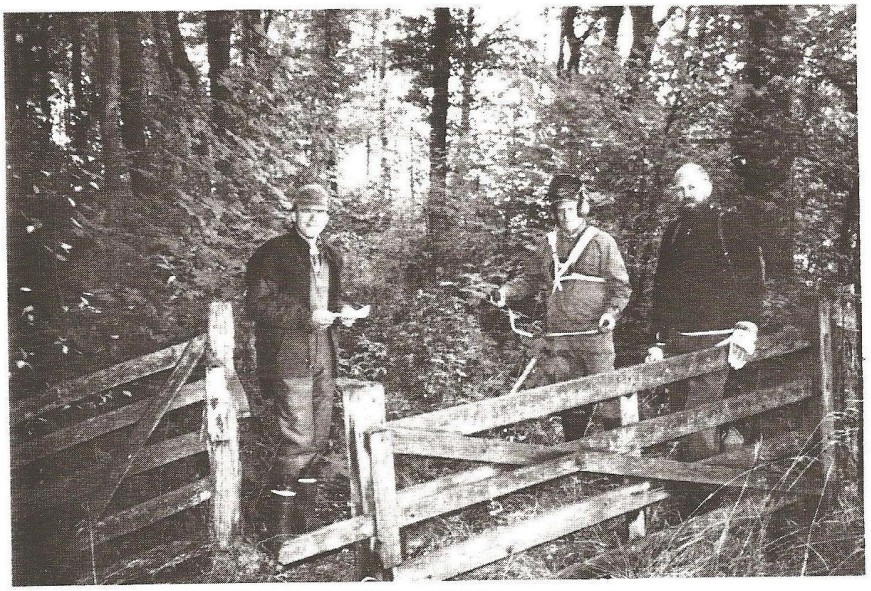

Fig. 29. Volontärer röjer sly i parken. Foto K. Frost 1992.

Vård av parken

I det inledande kapitlet redogjordes kortfattat för hur vården av prästgårdsparken har bedrivits under 1900-talet. Genom årliga röjningar och betande får har man sedan slutet av 1950-talet lyckats hålla ett inhägnat område i någorlunda gott skick. Problemet har varit att hela det område som varit park på 1600-talet inte har uppfattats som park i vår tid. Detta har medfört, som tidigare nämnts, att flera av fiskdammarna har fyllts igen, att ett hundratal meter av muren mot väster och norr har rivits och att en luftburen elledning har dragits tvärs igenom parkens norra del. Dessutom har man använt allför tunga fordon för att transportera bort fällda träd ur parken och dessa fordon har lämna djupa hjulspår efter sig. Framför allt gäller detta parkens sydöstra kvarter där hjulspåren i vissa fall går rakt över högarna som ingår i anläggningen från Jöns Hendrikssons tid.

Under 1990-talet har vården av parken gått in i en ny fas. En lokal förening med namnet Jöns Hendrikssons minne bildades 1991, i syfte att värna om prästgårdsparken i Östra Sallerup. Föreningen samarbetar med länsantikvarien i Malmöhus län för att vårda parken. Vården utförs av volontärer som arbetar enligt en vårdplan upprättad av läns-antikvarien. Den trädgårdshistoriska forskargruppen vid institutionen för landskaps-planering vid SLU på Alnarp har följt arbetet och kommit med förslag på lämpliga åtgärder för volontärerna att arbeta med. En av de viktigaste uppgifterna har varit att mäta upp parken. [47] Lantmäteriet i Eslöv har lett uppmätningsarbetet och ställt mätutrustning till förfogande. En annan viktig del av vårdarbetet är restaureringen av stenmuren som inhägnar parken. Muren var mycket förfallen och på vissa ställen helt

[47] Resultatet har redovisats i kapitlet om uppmätningarna.

raserad innan volontärarbetet tog vid. Anledningen till att man vill restaurera muren är att den utgör en tydlig gräns för parken, samt att en välvårdad mur signalerar att det finns något av värde innanför den. Restaureringen av stenmuren har under de första fyra årens volontärarbete skett under ledning av lantbrukare från socknen. De vet hur man lavar en stenmur enligt den lokala traditionen, en kunskap de har ärvt från äldre generationer. Naturligtvis har man även följt de anvisningar som finns i länsantikvariens vårdplan. Muren har plockats ner till grundstenarna och därefter lavats upp igen, med de befintliga stenarna. På så vis får muren en given höjd, medan dess bredd och sträckning avgörs av grundstenarna. Under restaureringen av stenmuren har man även varit uppmärksam på eventuella spår av ett flätgärde eller någon annan typ av staket som skulle kunna funnits ovanpå muren i likhet med de inhägnader i Lund som beskrivs från samma tid.[48] Inga sådana spår har kunnat påvisas. Eftersom parken är omkring 5 hektar stor, lär det ta många år innan muren är restaurerad i hela sin sträckning. Hittills har ca 100 meter av muren mot väster restaurerats och ca 30 meter av den södra muren. Volontärerna har även röjt sly, framför allt i parkens nordöstra kvarter som fram till 1992 var helt igenvuxet och oframkomligt. Som en följd av uppmätningarna och röjningen har det fårstängsel som fram till 1993 inhägnade tre av parkens kvarter, nu flyttats så att hela parken inhägnats och därmed kan fåren beta av hela parkområdet. Dessutom har ett antal träbroar och spänger snickrats för att underlätta framkomligheten i parken. Det är viktigt att påpeka att dessa inte är några rekonstruktioner utan enbart till för att besökare i parken ska kunna ta sig fram. Samtliga broar och spänger är lätta att ta bort om man i framtiden vill göra rekonstruktioner istället.

Hittills har länsstyrelsen upprättat en vårdplan som har gällt för ett år i taget. Planen har reviderats efter varje säsong och nya vårdåtgärder har diskuterats fram på basis av resultaten från uppmätningar, röjningar och de arkeologiska undersökningarna. Det har hittills funnit mycket knappa ekonomiska resurser för parken och merparten av undersöknings- och vårdarbetet har därför skett på ideell väg. Eftersom arbetet har gått mycket långsamt har det funnits tid till att tänka efter och tid till att få fram nya fakta. Jag vågar påstå att det här upplägget har gagnat prästgårdsparken och att det har medfört att vi har fått en något klarare bild av anläggningen. Frågan är nu hur parken ska vårdas framöver?

I en artikel i Lustgården föreslår Klaus Stritzke att en trädgård som förklaras som kulturminne ska få beteckningen *Trädgårdsminne*. För ett "trädgårdsminne" ska förutom de skyddsföreskrifter som kulturminneslagen förordar, även finnas skötsel-anvisningar och en målsättning för parkens utveckling. Stritzke hänvisar i sin artikel till ett *Park-kötseldokument* med riktlinjer för bevarande av historiska trädgårdar, vilket

[48] Blomqvist 1978 s. 186.

har upprättats i Tyskland.[49] Kanske är detta en utveckling som kommer att ske även i Sverige. För Östra Sallerups prästgårdspark skulle det innebära att man på grundval av en tvärvetenskaplig studie av parken, skulle formulera en målsättning och därefter upprätta en långsiktig skötselplan. Jag hoppas att så kommer att ske. Förhoppningsvis kommer det också finnas utrymme även i framtiden för lokalt engagemang och ideella krafter.

Restaurering av parken

Sedan vårdarbetet intensifierats har också intresset för parken ökat markant. Med detta ökade intresse har det även kommit krav på restaurering av parken. Eftersom intresset för historiska parker och trädgårdar ökar överhuvudtaget, både bland fackfolk och allmänhet, är det nog dags att ta ställning nu till vilken inriktning man ska välja för framtiden. Både när det gäller prästgårdsparken i Östra Sallerup och andra historiska parker och trädgårdar. Det är inte längre tillräckligt att upprätthålla ett status quo, där man endast förhindrar ytterligare förfall. Frågan är bara vad man ska göra istället? Vilken linje bör man hålla när det gäller en eventuell restaurering av prästgårdsparken? Vems krav är det som ska tillgodoses, besökande turisters, kulturmiljövårdens eller kanske anläggningens egna behov?

Jag nämnde Het Loo i kapitlet om de arkeologiska undersökningarna, där man valde att återställa den drygt 6 hektar stora parken till det utseende den hade på 1680-talet. I ett mycket omfattande tvärvetenskapligt projekt studerades parken under flera år. De arkeologiska utgrävningarna utgjorde en stor och viktig del av projektet. Man grävde ut hela parken för att kunna göra en exakt rekonstruktion.[50] Man lade dessutom oerhört stor vikt vid att växtmaterialet skulle vara rätt och att samtliga statyer och fontäner skulle utföras som exakta kopior av originalen. Där detta inte var möjligt valde man ett alternativ som låg så nära originalet som möjligt. Idag kan besökare vid Het Loo få en god uppfattning om hur parken så ut på 1680-talet, men var det rätt att utplåna parkens senare historia? Åsikterna om ett sådant förfarande är inte odelat positiva. Kritikerna menar att man inte kan tillåta sig att förstöra alla senare epoker i en park, bara för att man vill återställa anläggningen till det utseende den hade under en viss period. Det problemet har vi inte i Östra Sallerup eftersom det bara finns en anläggning, den Jöns Hendriksson skapade.

På Ven har man återskapat en fjärdedel av Tycho Brahes berömda 1500-tals trädgård. Där var utgångläget ett helt annat. Ingenting fanns kvar av den ursprungliga anläggningen och inga senare trädgårdar förstördes av rekonstruktionen. Den trädgård man har återskapat visar hur det kan ha sett ut på Tycho Brahes tid. Som underlag för rekonstruktionen har man haft samtida illustrationer av anläggningen och en mycket

[49] Stritzke 1993 s. 76 ff.
[50] Ahrland 1993, s 7 ff.

god kännedom om 1500-talets trädgårdskonst, samt om renässansens växtmaterial. Även här har man utfört arkeologiska utgrävningar. Dessa visade sig vara till stor hjälp inför rekonstruktionen av den vall som inhägnar trädgården. [51] Tycho Brahes rekonstruerade trädgård på Ven är idag ett mycket uppskattat besöksmål och ett fint exempel på en rekonstruktion av en historisk trädgård.

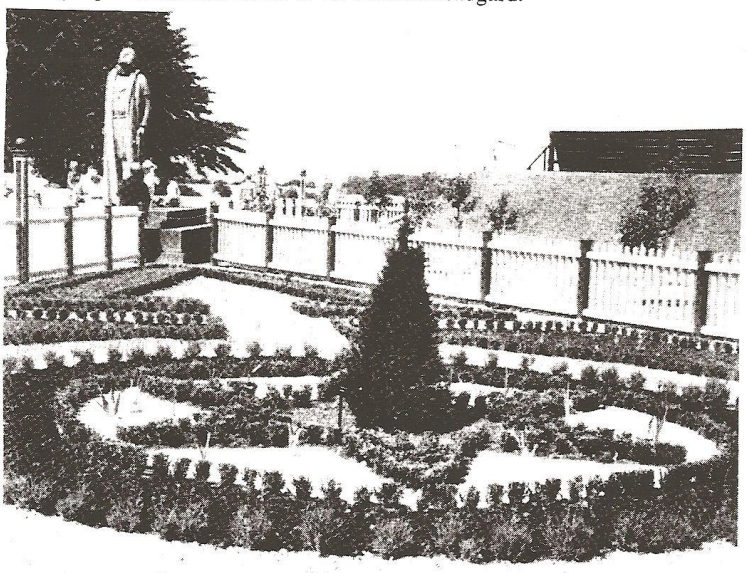

Fig 30. Detalj an den rekonstruerade 1500-tals trädgården på Ven. Efter Lundqvist 1993.

Både vid Het Loo och på Ven får man se rekonstruktioner, vilket inte är detsamma som en historisk trädgård. I Östra Sallerup har en historisk trädgård bevarats nästan orörd till vår tid. Stämningen i den är speciell och fantasieggande. Mycket tack vare den rumskänsla som de stora träden i parken ger, hundraåriga ekar, bokar och andra ädla lövträd. Det är en upplevelse att få gå omkring i parken och efter hand upptäcka kungahyllningen, högarna som på Jöns Hendrikssons tid pryddes av vimplar, fiskdammarna och ön där det förr stod ett lusthus. Jag tror att man måste vara rädd om den stämning som finns i parken idag, men jag inser också att det är nödvändigt med mer omfattande vårdåtgärder och kanske även viss restaurering.

Det är då av största vikt att vård och restaurering sker parallellt med den tvärvetenskapliga forskning som den här anläggningen kräver. Man bör över huvud taget inte göra några rekonstruktioner inne i parken, vare sig av planteringar, lusthus eller små vimpelprydda pyramider på högarna i det sydöstra kvarteret. Däremot anser jag att muren som omger parken bör restaureras och att de sträckor av muren som är raserade ska återuppbyggas. Det är också rimligt att återställa fiskdammarna samt att återge

[51] Lundqvist, K. red. 1993.

kanalerna sin rätta funktion. Perspektivet mot kyrkan bör öppnas igen och utsikten över parken från prästgården borde också kunna åstadkommas. Prästgården med omgivande trädgård kan bli en viktig resurs om man i framtiden vill informera om prästgårdsparken och dess historia. I prästgården finns plats för en utställning och i prästgårdens trädgård kan man t ex plantera växter från Jöns Hendrikssons tid för att visa på vad som kan ha funnits i parken.

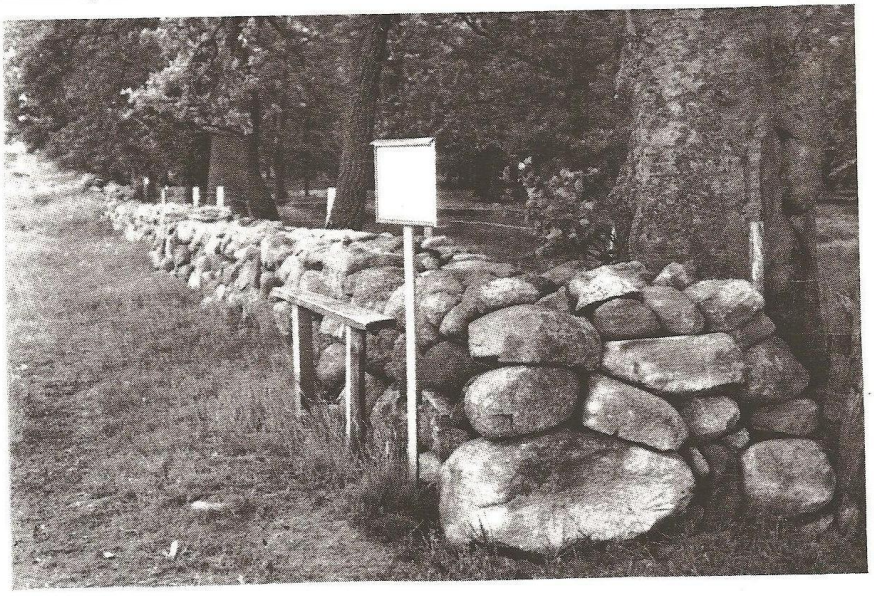

Fig.31. Muren mot väster efter restaurering sommmaren 1992. Foto K. Frost.

Sammanfattningsvis kan man när det gäller vård och restaurering säga att prästgårdsparken är en fornlämning vilken skyddas av kulturminneslagen. Den berörs även av rekommendationerna i det internationella Florensdokumentet till skydd för historiska parker och trädgårdar.
Under åren 1992-95 har parken undersökts och vårdats av frivilliga krafter, enligt en vårdplan upprättad av länsantikvarien. Dessutom har restaurering påbörjats av den stenmur som inhägnar parken. Vårdarbetet bör fortsättningsvis ske parallellt med tvärvetenskaplig forskning kring parken. En eventuell restaurering bör begränsas till reparation av stenmuren, upprensning av dammar och kanaler, samt viss röjning. Rekonstruktioner av anläggningens övriga delar bör däremot undvikas.

Sammanfattning

Östra Sallerups prästgårdpark, belägen i Frosta härad i Skåne, är omkring 5 hektar stor och anlagd under senare hälften av 1600-talet. Upphovsmannen var byns präst Jöns Hendriksson. Han var född och uppvuxen vid Fredriksborgs slott på Själland. Efter sin utbildning vid Köpenhamns Universitet, prästvigdes han till Sallerups och Långaröds församlingar i Skåne år 1648. Jöns Hendriksson bosatte sig i prästgården i Östra Sallerup och kom att stanna i församlingen fram till sin död år 1689. Efter prästens bortgång fick parken långsamt förfalla och under större delen av 1700-talet brukas den som ängsmark. På 1800-talet har den vuxit igen. De första vårdåtgärderna sker på 1920-talet. Nästa större vårdsatsning sker i slutet av 1950-talet då landsantikvarien engagerar sig i parken. Hela anläggningen omfattas dock inte av vårdprogrammet vilket senare medför att flera av parkens fiskdammar fylls igen och att delar av den mur som omger parken rivs. Det nordöstra kvarteret är fram till 1992 helt igenvuxet.

Parken som ligger omedelbart söder om prästgården är indelad i fyra kvarter. Gångvägar och kanaler skiljer kvarteren åt. I parken finns tre små fiskdammar och två stora dammar. Dessutom fanns en halvcirkelformad damm omedelbart väster om parken. De tre mindre fiskdammarna omnämns i en arkivhandling år 1670. I en av de större dammarna finns dessutom en ö, på vilken Jöns Hendriksson hade ett lusthus. Parkens sydvästra kvarter innehåller en hyllning till kung Karl XI, bestående av enorma bokstäver utlagda på marken som bildar texten CAROLVS XI MONARCHA SVECIÆ. Från prästgårdens bostadslänga som vette mot söder hade man utstikt över parken och eftersom texten är vänd mot prästgården var det troligtvis meningen att den skulle ses och läsas från salen i huset. I det sydöstra kvarteret finns 25 högar som är placerade i två stora cirklar kring en mittpunkt. Från arkivhandlingar vet man att det fanns en liten stenpyramid i mitten av varje hög och i toppen på denna satt en färgglad vimpel. En hög har undersökts arkeologiskt och resultatet tyder på att arkivuppgifterna är riktiga. Samtliga högar är placerade så att de markerar väderstrecken. Jöns Hendrikssom har använt en kompass när han planerade det kvarteret i anläggningen. Mellan dessa båda kvarter finns en bred gångväg vilken har Östra Sallerups kyrka i blickfånget om man ser mot norr. Muren som avgränsar parken mot norr har flyttats i samband med att byn skiftades på 1800-talet. Grundstenarna till den ursprungliga muren påträffades efter röjning i det nordöstra kvarteret.

Under åren 1992-95 har föreningen Jöns Hendrikssons Minne i samarbete med länsantikvarien i Malmöhus län bedrivit undersökning, vård och restaurering av prästgårdsparken. Detta som ett led i en långsiktig och varsam satsning på prästgårdsparken. Allt arbete sker av volontärer som arbetar under sakkunnig ledning, enligt en vårdplan upprättad av länsantikvarien. Lantmäteriet i Eslöv har lett arbetet med uppmätningen av parken. Detta har nu resulterat i en plan över anläggningen (se fig. 8).

Genom arkeologiska undersökningar har man kunnat konstatera att gångvägarna i parken är uppbyggda av jordmassor som till viss del har hämtats utanför parken. Kanterna är förstärkta med natursten. Någon beläggning av vägbanan har inte kunnat påvisas arkeologiskt och det får anses troligt att gångarna har varit gräsbevuxna även under 1600-talet, vilket var vanligt förekommande i trädgårdar vid den tiden.

Ett prov för bedömning av det fossila växtmaterialets kvalitet togs i diket som omger ön i parkens nordvästra kvareter. Det visade sig att bevarandeförhållandena är utmärkta och att det skulle gå att få en god uppfattning om det ursprungliga växtmaterialet från pollen och makrofossil. En inventering av dagens växtmaterial har utförts av Hörby Naturvårds-förening. Inventeringen visar att det finns ett antal växter i parken som kan ha introducerats av Jöns Hendrikssom, bl a fingeborgsblomman, kalmus, kabbeleka och körvel.

Östra Sallerups prästgårdspark är unik genom att den har bevarats orörd till vår tid. Den är en av mycket få bevarade 1600-tals parker i Europa. Det är därför viktigt att att vård och restaurering i framtiden bedrivs som ett resultat av tvärvetenskaplig forskning kring anläggningen, i enlighet med rekommendationerna i ICOMOS Florensdokument.

Rättelser till uppsatsen Östra Sallerups Prästgårdspark
- ett trädgårdsarkeologiskt studieobjekt
av Katarina Frost.

I innehållsförteckningen på sidan 1 under rubriken "Uppmätning av parken", ska den femte underrubriken vara "Högarna i det sydöstra kvarteret".

På sidan 21 ska underrubriken nederst på sidan vara "Högarna i det sydöstra kvarteret".

På sidan 40, i sista styckets sista rad ska det stå "*Parkskötseldokument*".

Referenser

Arkiv

Kungliga bibliotekets handskriftsavdelning, Stockholm.
Landsarkivet, Lund.
Landsarkiv før Sjelland, Köpenhamn.
Lantmäteriets arkiv, Malmö.
Rigsarkivet, Köpenhamn.
Riksarkivet, Stockholm.
Skånes hembygdsförbunds arkiv, Lund.
Universitetsbibliotekets handskriftsavdelning, Lund.

Muntliga uppgifter

Christopher Currie, The Gardens Archaeology project.
Brian Dix, Northamptonshire County Council Archaeology Unit.

Otryckta källor

Fornlämningsregistret, Länsstyrelsen i Malmöhus län.
Inventering av växtmaterialet i Östra Sallerups prästgårdspark utförd av Hörby Naturvårdsförening sommaren 1994.
Rapport från volontärarbete i Östra Sallerups prästgårdspark,1992-95. Länsstyrelsen i Malmöhus län, kulturmiljöenheten.
Ostra Sallerup, Sweden: Evaluation of macrofossil preservation in a 17th century garden feature. Peter Murphy, Centre of East Anglian Studies, University of East Anglia, Norwich NR4 7TJ, UK. 1st September 1995.

Litteratur

Ahrland, Åsa 1993: Trädgårdsrestaurering, tre europeiska exempel - Het Loo, Nordkirchen och Painshill Park. *Stad & Land*, nr 112/1993. Alnarp.
Blomqvist, Ragnar 1978: Lunds Historia - Nyare tiden. Lund.
Carlquist, Gunnar 1920: Sockenbeskrivningar från Frosta härad författade av häradets präster åren 1746-1747. *Svenska bygder i äldre beskrivningar utgivna av Jöran Sahlgren.*. Lund.
Cawallin, S. 1856: Lunds Stifts herdaminne. Tredje delen. Lund.
Currie, Christopher 1990: The role of environmental sampling in the interpretaion of historic gardens. *West Midlands Archaeology*, 33.
Currie, Christopher 1992: The restoration of historic gardens - the role of archaeology. All natural things: archaeology and the green debate, Macinnes, L. & Wickhamn-Jones, C. (red.) *Oxbow monograph 21*, Oxford.

Dahlbergh, Erik 1924: Svecia antiqua et hodierna. Red. Erik Vennberg. Stockholm.
Frost, Katarina 1993: Prästgårdshagen i Östra Sallerup - En märklig renässansträdgård? *Lustgården*, årgång 73.
Gustafsson, Evald 1975: En kungahyllning i prästgårdshagen. *Skånska Märkwärdigheter, Sydsvenska dagbladets årsbok.* Malmö.
ICOMOS Florensdokumentet 1982.
Karling, Sten 1931: Trädgårdskonstens historia i Sverige intill Le Nôtrestilens genombrott. Stockholm.
Lag om kulturminnen m.m. SFS 1988:950, inklusive ändringar införda t.o.m. SFS 1995:560.
Lange, Johan 1994: Kulturplanternes indførselshistorie i Danmark - indtil midten af 1900-tallet. Frederiksberg.
Lundqvist, Kjell 1993: Växtsamlingar, växtförteckningar och botaniska verk från renässansens Europa - en kort presentation. *Uraniborgs renässansträdgård - Renässansens växtmaterial.* Seminarierapport i red av K. Lundqvist, SLU Stencil 93:7. Alnarp.
Markham, Gervase 1614, 1631: Cheap and Good Husbandry.
Nordisk familjebok 1910: Andra upplagan. Stockholm.
Raszmussøn Block, Hans 1647: Horticultura Danica. Köpenhamn.
Schauer, Thomas & Caspari, Claus 1982: Växter i Nordeuropa. Stockholm.
Schnitler, Carl W. 1921: Trädgårdskonstens historia i Europa. Stockholm.
Stritzke, Klaus 1993: Parkskötseldokument för historiska trädgårdar. *Lustgården.* Årgång 73.
Taylor, Christopher 1983: The Archaeology of Gardens. *Shire Archaeology.* Haverfordwest.
Tholle, Johannes 1958: Haveanlægene og gartnerne ved Frederiksborg Slot. København.
Vredeman de Vries, Hans 1583: Hortorum Viridariorumpque Elegantes & Multiplicis formae. Antwerpen.
Whittle, Elisabeth & Taylor, Christopher 1994: The early seventeenth-century gardens of Tackley, Oxfordshire. *Garden history*. Volume 22: number I. Leeds.